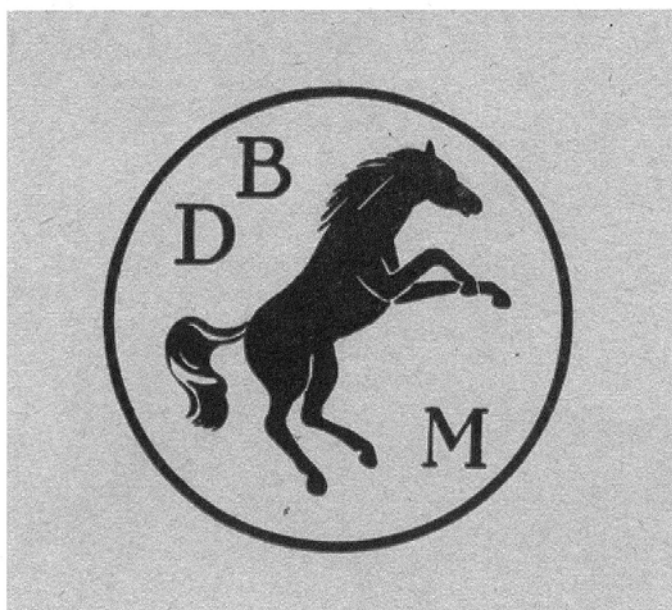

uitgave van

3e jaargang - nummer 7 - december 1999

Omslagillustraties

Geen spetterend vuurwerk op de koft van het laatste nummer van de eeuw.

Of toch wel? Achter het steigerend paard en de letters B D M schuilt namelijk een daverende ontdekking. Door een dosis toeval en flinke speurzinn kunnen we de sluier waaronder de Belgische schaatsfabrikanten jarenlang verborgen gingen in een keer afkraken: het hier afgebeelde logo was ooit het handelsmerk van de firma Van Den Brande & Van Doren uit Malderen en hun opvolgers.

Op de achterkant de ontwerptekening van de stoomschaatsenfabriek die H.J. Gorter in 1895 liet bouwen in Zwolle. Dankzij de attente reactie van de heer Huijsmans van het Gemeentearchief aldaar en de enthousiaste medewerking van zo'n tiental verzamelaars kunnen we een redelijk compleet beeld geven van een schaatsenmaker die niet alleen maar wilde teruggrijpen op vertrouwde concepten.

Een greep uit de inhoud

	blz.
Tochtrijden	3
Patent ontwerp - een vroege klapschaats? (2)	5
Van haver tot Gorter	6
Friese arresleden, ook op tegels (6)	14
Stempelkaart (14) - Ron Couwenhoven	16
Het krabbelbaantje (1) - Ik ga kinderboeken verzamelen	17
Vitrine - vier Zuid-Hollandse verzamelaars	21
Walsende schaatsers	23
Stempelkaart (15) - Frits Locher	24
Baanvegersrond 1880	25
Met Mortier op de slee	28
Schaatsen! van Timmerman?	28
Koek en zopie	29
Maar ja, we wilden zo graag	30
Belgische schaatsenmakers (1) - Vandenbrande & Van Doren uit Malderen	32
Twee 'stomme Ollanders' in Malderen	34
Vraag en aanbod	35
Poolsterproducties	35
Boek en zopie	36
Leg er eens aan - exposities	37
Bericht van overlijden	38
De Elfstedentocht in de hete herfst van 1999	38
Van de redactie	39

Bijlagen:

- * De vroeg-19e eeuwse **nieuwjaarsprent** uit de collectie van Anrie Broere was een voorloper van de huidige nieuwjaarskaart. De illustraties waren voorgedrukt op papier van ca. 33 x 42 cm. De middenruimte bleef uitgespaard voor een wens, meestal een oubollige tekst gericht aan de ouders of grootouders, die naderhand met veel krullen en tierlantijnen werd ingebracht door een kalligraaf. Wij hebben met opzet het formaat verkleind tot A4 en voor een iets moderner invulling gekozen. Het gedichtje is van Niko Mulder, het handschrift van dominee Dirk van Loo.
- * Twee pagina's (omslag en bladzijde 6) uit de **catalogus** van M. de Boeck - Van den Brande uit Malderen (België).
- * **Oproep** van Tom Streng n.a.v. een schaatsboek over Zuid-Holland/Utrecht.

Tochrijden

Het leek wel of ik mij klaar maakte voor een schaatstocht toen ik op zaterdag 2 oktober 's morgens om zes uur vertrok uit Bennekom richting Lelystad. Schaatsen had ik genoeg bij me, misschien ook nog wel een paar waar ik op schaatsen kon, maar dat was niet de bedoeling: er moest een aanlooproute uitgezet worden en tafels opgesteld voor onze deelnemers. Hoe zou de nieuwe locatie eruit zien? Hoe zou de proefveiling verlopen? Al dat soort vragen speelden door mijn hoofd toen ik in het donker naar Lelystad reed. De route was snel uitgezet, het ijs (de locatie) zag er maagdelijk maar schitterend uit, erg dik was het niet dat zou later op de dag blijken toen er een paar sterretjes in kwamen. We waren nog druk bezig met het klaarzetten van de tafels toen de eerste gasten binnen kwamen. Als je met zijn allen tegelijk het ijs op gaat, dan kan het fout gaan, de eerste ster in het ijs sprong er dan ook prompt in. We waren niet klaar, dat doen we volgend jaar anders. Al gauw was ieder bezig met het uitstellen van zijn of haar expositiemateriaal, weldra leek de zaal op een schaatmuseum. Een flinke scheur kwam er in het ijs, toen Fred de Vegt meldde dat hij een kostbare schaats miste. Na een zoektocht zowel binnen als buiten echter zonder resultaat, moest de voorzitter er melding van maken. Hierbij maakten wij een misslag: wij gingen er te gemakkelijk vanuit dat de schaats weggenomen was. Om uit een brief te citeren, die ik later van één onzer leden kreeg: "ten eerste kreeg ik een koude douche en voor de hele dag een vieze smaak in mijn mond". Ook ik kan mij niet indenken, dat iemand onder ons iets dergelijks zal

doen. Ook deze keer lag de zaak anders, het was De Vegt zelf die de scheve schaats gereden had. Sportief genoeg belde hij de voorzitter 's avonds op dat de schaats terecht was, hij had hem inderdaad verloren in de hal bij hem thuis. Er waren prachtige stukken te zien, zoals de "vlieg" schaatsen van Jan Biegelaar, de expositie René Diekstra, Klaas Bording en Teun Sluis als botvissers. Bert Lassche met een noren-verzameling en nog vele anderen. Wel kreeg ik de indruk dat ruil en handel minder waren dan andere jaren, ik hoorde dan ook een topverzamelaar zuchten, dat hij volgend jaar niet zoveel meer mee wilde nemen. Dat zou een verarming van onze bijeenkomst zijn, want laten we eerlijk zijn, als beginnend verzamelaar kijk je je ogen uit naar al dat moois wat op de tafels ligt. Ze raken dan misschien wel wat gefrustreerd van al die prachtige schaatsen, maar worden wellicht gestimuleerd om het ook zo ver te brengen.

We begaven ons op glad ijs met onze proefveiling, let op het was een experiment. Gelukkig verliep de veiling of er

Leuke koffer, maar daar hadden ze geen oog voor ...

geen bobbeltje op het ijs zat, de angst dat er teveel tegen elkaar opgeboden zou worden viel mee, alhoewel ik soms met het zweet in mijn handen de kavel omhoog hield. Veel kwam terecht bij de beginnende verzamelaar, maar ook veel geld bij de penningmeester. Een opbrengst van f 455,- mag er wezen. Nogmaals bedankt Gauke voor het beschikbaar stellen van het materiaal.

Op het einde van de tocht, kwam er wat water op het ijs, er ontstond zelfs een wak waar we als organisatie in schaatsen. Waar tafels klaargezet moeten worden, moeten ze na afloop ook weer opgeruimd worden. Op dit punt

De krulschaats in het veilingaanbod had veel bekijks

Als je wat wilt, moet je je hand opsteken ...

Foto's: Sipke van de Peppel

moeten wij het ijs nog glad schaven en de scheurtjes dicht gieten. Nog steeds komen de aanmeldingen om abonnee-lid te worden bij mij binnen, we naderen de 110 leden. Ga zo door heren propagandamakers op naar de tweehonderd!

Er rest mij u allen langs deze weg prettige feestdagen toe te wensen en een voor spoedig 2000 met veel verzamelplezier en hopelijk ook een goede schaatswinter.

Bart van de Peppel

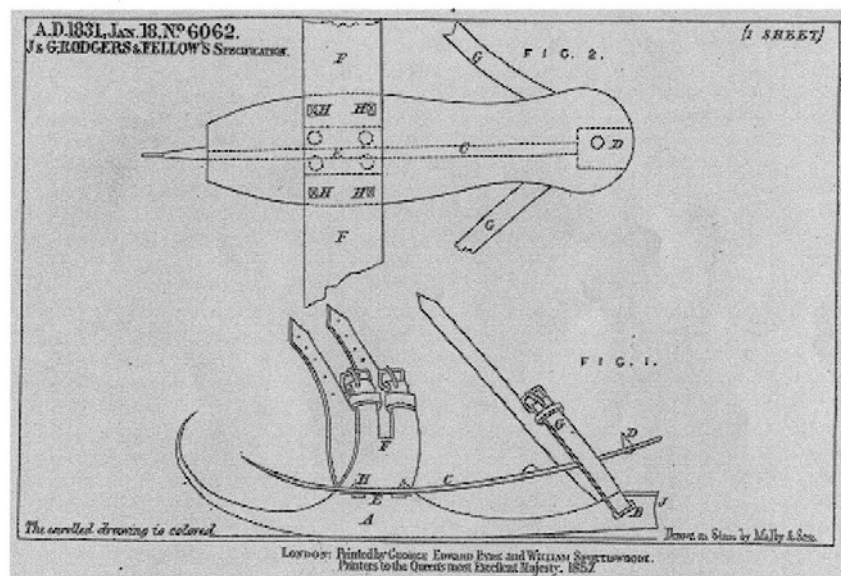
Patent ontwerp -

een vroege klapschaats? (2)

Annie Broere besloot zijn artikelje in *Kouwe Drukke* 6 over de Patent Spring Skate van Rodgers met een vraag naar de patentaanvraag voor deze schaats. Hij wordt op zijn wenken bediend door René Diekstra, die het patent in zijn bezit heeft, maar overigens betwijfelt of de uitvinders hiermee wel een echte klapschaats hebben bedoeld, d.w.z. een schaats waarmee enkelstrekking mogelijk wordt zonder te punteren in het ijs.

de patentaanvraag vermeld.

Als we het goed begrijpen hoeft de hakriem (G) niet strak te worden aangetrokken, omdat de combinatie van hakpen (D) en verende voetplaat (C) de schoen toch wel op zijn plaats houdt. Wat de ruimte voor de tenen hiermee te maken heeft is ons niet erg duidelijk. Als dit de juiste opvatting van het onduidelijk omschreven principe is, heeft George Anderson ("Cyclos") het toch bij het rechte eind gehad (*Kouwe Drukke* 6, p. 16) en was het niet

Op 18 januari 1831 - dus zo'n tien jaar eerder dan Annie vermoedde - vroegen de heren John en George Rodgers samen met Thomas Fellows junior patent aan op een 'verbeterde' schaats. De aard van de uitvinding was een voetplaat ('die gewoonlijk van hout is'), gemaakt uit een veerkrachtig stuk gehard staal, waardoor alle hinderlijke beknelling door de riemen wordt voorkomen en bewegingsvrijheid ('free action') aan de tenen van de schaatser wordt gegeven, zoals pagina twee van

de opzet om een veerkrachtige beweging te maken. Conclusie: het betreft hier geen patent voor een klapschaats. Dat neemt niet weg dat je met deze schaats - als de hakriem niet te strak was aangetrokken tenminste - wel degelijk je 'hielen kon lichten' en daardoor het schaatsblad langer op het ijs houden zonder met je punt te gaan prikken. Kortom, het lijkt er op dat de klapschaats al bestond voordat het principe ervan werd uitgevonden. (NM)

Van haver tot Gorter

Hendrikus Jacobus Gorter is op 19 juni 1874 te Zwolle geboren. Zijn vader, die boekhandelaar was, overleed een jaar later. Zijn moeder hertrouwde niet. Over zijn kinderjaren weten wij niets. Als 16-jarige vertrekt hij naar Amsterdam. Na een verblijf in Utrecht keert hij oktober 1892 terug in Zwolle.¹

De schaatssport maakte in de eerste helft van de negentiger jaren een bloeiperiode door in Nederland, zeker na de wereldtitel van Jaap Eden in Amsterdam in 1893. Ook in Zwolle leefde de sport: er waren een paar verdienstelijke schaatsenrijders, winkels met een ruim assortiment schaatsen en de IJclub Zwolle organiseerde het 'Kampioenschap der Wereld' voor beroepsrijders in 1894, dat werd gewonnen door de Noor Harald Hagen voor de Fries Marten Kingma.

Waarschijnlijk is H.J. Gorter beïnvloed door het sportieve klimaat om zich heen: in de daaropvolgende zomer komen we zijn naam tegen als deelnemer aan het 'Kampioenschap van het Vasteland' (wielrennen) in Arnhem. Op de mijl, die wordt gewonnen door Jaap Eden, eindigt Gorter als derde en hoewel hij op de 10 km wordt gelapt door (alweer) Eden, eindigt hij toch als tweede.

Hoewel er over de wielrenner Gorter ongetwijfeld meer kan worden verteld, gaat het ons hier natuurlijk om zijn carrière als schaatsenmaker.

Eerste Nederlandse fabrikant van noren

Begin januari 1895 brengt Gorter in een ingezonden bericht in *Nederlandsche Sport* (N.S.) zijn noren onder de aandacht. Op 12 januari schrijft de 'Amateur-schaatsenrijder' Y. Rodenhuis in hetzelfde blad in een ingezonden stukje:

Zondag 11. heb ik voor het eerst de Noorsche schaatsen van den heer Gorter eens beproefd, en ik kan niet nalaten u te verzocken, mijn bevindingen dienaangaande in uw blad op te nemen.

Ze behoeven m.i. niet voor de Noren onder te doen, en ik geloof zelfs dat het paar van de heer Gorter sneller rijdt, dan de tot nog toe door mij gebruikte Noorsche. Ofschoon de ijzers slechts een ½ mM. dik zijn, het ijs vrij hobbelig was en ik vrij krachtig gereden heb, kon ik aan mijne schaatsen niet het minste ongemak bespeuren. De Noorsche fabrikanten leveren niet gaarne ½ mM. schaatsen, daar zij ze niet sterk genoeg kunnen krijgen, zooals zij zeggen.²

Voor zover bekend was de toen pas 20-jarige Gorter de eerste Nederlander die noren heeft gefabriceerd. Overigens lijkt het me toe dat die ijzers van een halve mm dikte niet kloppen. Ter vergelijking: topschaatsers anno 2000 rijden op staal dat 1,1 mm breed is. Dat het bij Gorter niet om een nevenactiviteit van hem ging blijkt uit een ander - wat kreupel - bericht in hetzelfde nummer van N.S., destijds het enige sportblad in ons land:

1 Mededeling van Dhr. W. Huijsmans, Gemeentearchief Zwolle (GAZ)
2 *Nederlandsche Sport* No. 651, pag. 9 (12 januari 1895)

Uit Zwolle bericht men ons, dat de eerste dame in Nederland, die van Noorsche schaatsen, door den fabrikant H.J. Gorter vervaardigd, gebruik maakte, was mej. C. Goedbloed, de verloofde van onzen bekenden amateur-hardrijder, den Y. Rodenhuis. Zondag 11. reed deze dame te Zwolle op zulk een paar schaatsen en kon er dadelijk goed op weg. In 't geheel bevielen deze schaatsen haar zoo goed, dat zij ze boven onze inlandsche schaatsen prefereerde en dan ook dadelijk een paar bestelde, dat echter, wegens de vele drukte die er op 't ogenblik aan de fabriek heerscht, eerst de volgende week klaar kan komen.³

Het lijkt er op dat Gorter het op een akkoordje heeft gegooid met Rodenhuis om ruchtbaarheid aan zijn product te geven. Waar Gorter toen met zijn fabriek gevestigd was is niet bekend, evenmin of hij behalve noren ook al andere modellen maakte. Dat deze jonge ondernemer de publiciteit niet schuwde blijkt ook uit een advertentie uit de Nieuwe Rotterdamse Courant van 11 januari 1895, waarin melding wordt gemaakt van 'Gorter's beroemde Noorsche schaatsen'.⁴

Op 1 februari nam hij in zijn eigen woonplaats deel aan amateurwedstrijden. Nadat hij in de serie 3 min. 13 3/5 sec. over de 1500 meter had gereden, kwam hij in de beslissende rit ten val. Het geluk was toch al niet met hem, want tijdens de 5000 meter begon het hard te sneeuwen en werd hij gelapt door Rodenhuis. Volgens verslaggever Js nam Gorter 'het voor de 5000 wel wat kalm op' en was het opmerkelijk 'dat alle deelnemers op de langere afstanden Noorsche schaatsen bezigden'.⁵

Ik neem aan dat Gorter op noren van eigen makelij reed; ook Rodenhuis reed waarschijnlijk op schaatsen van Gorter; van de anderen durf ik het niet te zeggen.

Op het Kampioenschap van Nederland over 500 en 1500 meter, dat op 3 februari werd verreden op de banen van de IJclub Kralingen en Omstreken, maakte Gorter er volgens het wedstrijdverslag in N.S. opnieuw een potje van: 'Gorter gaat vrij goed af, doch na 120 meter rijdt hij plotseling recht op en langzaam en geeft daarmede den strijd op'. Dat betrof de 500 meter; op de 1500 meter ging het al weer zo: 'Gorter gaat mooi af met een goeden slag; in den trant van dien van Rodenhuis rijdt hij met zijn linkerhand op den rug; na ruim een ronde stopt hij plotseling, omdat het hem verveelde'.⁶

Het is gevaarlijk om op basis van zo weinig gegevens een verklaring te geven voor Gorter's optreden, maar het lijkt mij dat hij andere zaken aan zijn hoofd had. Behalve de promotie van zijn noren liep hij rond met plannen voor de bouw van een nieuwe schaatsfabriek. Hier komen we zo nog op terug.

Op 8 februari haalt de 'tandem' Rodenhuis-Gorter opnieuw de sportpagina's met de kop in N.S.: **Het record van den heer Y. Rodenhuis op 25 K.M. op Gorter's schaatsen.** Tijdens deze geslaagde recordpoging (54 min. 43 1/5 sec) onder toezicht van de Ned. Schaatsenrijdersbond wordt Rodenhuis geholpen door een drietal gangmakers, waaronder de beroepsrijder Marten Kingma, 'terwijl de heer H.J. Gorter voor elke ronde den tijd opnam en deze den rijder werd toegeroepen.' 'Rijders, zoowel als pacemakers reden allen op Gorter's Noorsche schaatsen'.⁷ Ik weet niet of Gorter zijn noren uit oogpunt van reclame gratis ter beschikking stelde aan de rijders.

Uit een staatje met uitslagen in N.S. blijkt aan het eind van deze mooie schaatswinter dat Rodenhuis 5 x eerste en 1 x tweede is geworden en Gorter 1 x tweede en 6 x derde.⁸ Jaap Eden, die in Hamar trainde en voor de tweede maal wereldkampioen werd, heeft in Nederland geen wedstrijd gereden.

3	Nederlandsche Sport No. 651, pag. 8 (12 januari 1895)
4	Mededeling van Wiebe Blauw
5	Nederlandsche Sport No. 654, pag. 9 (2 februari 1895)
6	Nederlandsche Sport No. 655, pag. 8 (9 februari 1895)
7	Nederlandsche Sport No. 655, pag. 9 (9 februari 1895)
8	Nederlandsche Sport No. 658, pag. 9 (2 maart 1895)

Acht paardekrachten

Op 20 maart 1895 verkreeg Gorter vergunning van de gemeente Zwolle tot de bouw van een 'fabriek voor het maken van schaatsen en het doen van vernikkelingen'. De fabriek verrees 'op een terrein gelegen aan den straatweg naar Meppel nabij de Algemeene begraafplaats' (aan het eind van de Thomas a Kempisstraat, thans nr. 57).

Het ontwerp voor de fabriek (zie pag. 9 en achterzijde omslag) is van de architect D. de Herder.

Omdat er met stoom gewerkt werd, moest Gorter ook een hinderwetvergunning aanvragen. Op 15 juni 1895 - de fabriek was op dat moment in aanbouw - verkreeg hij de verlangde vergunning tot het plaatsen van een 'stoommachine van 8 paardekrachten met daarbij behoorenden stoomketel van 6 atmosferen, tot het in werking brengen van in die fabriek te plaatsen werktuigen voor de vervaardiging van schaatsen en tot het vernikkelen van voorwerpen'.⁹

Op 9 november 1895 verscheen er een artikel in de N.S. onder de titel:

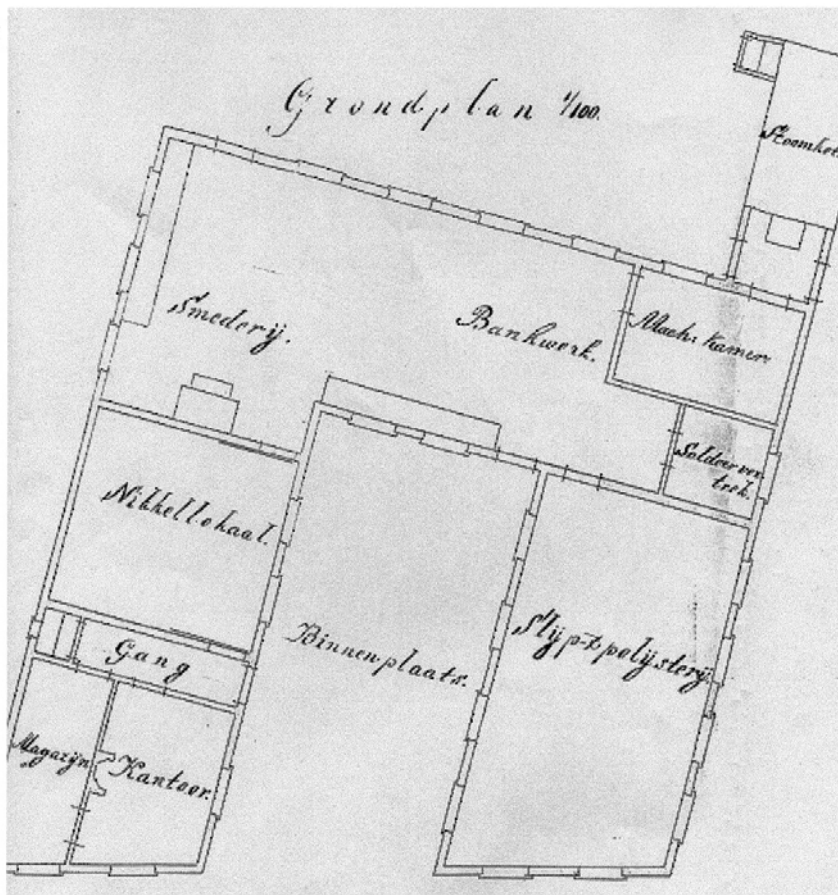
De Stoom-Schaatsenfabriek "Hercules"

te Zwolle.

Eigenaar de heer H. J. Gorter.

Dezer dagen waren wij in de gelegenheid, een kijkje in de nieuwe Stoom-Schaatsenfabriek "Hercules", van den heer H.J. Gorter te Zwolle, te nemen. Aan het eind der Thomas à Kempisstraat, schuin tegenover het station van den Dedemsvaartschen stoomtram, is de inrichting dezen zomer geheel volgens de eischen des tijds gebouwd. De gebouwen zijn in een vierkant aangelegd, terwijl zich in het midden van den straatkant een ruime binnenplaats bevindt. Links heeft men den ingang, waarbij zich het kantoor met een daarachter gelegen magazijn van afgewerkte schaatsen en furnituren bevindt. Honderden paren schaatsen liggen hier klaar om verzonden te worden. Bij een kleine wandeling door de fabriek vinden we, van het kantoor uitgaande, links een appartement, waar door eenige werklieden de laatste hand aan de houtjes gelegd wordt, het vernissen etc. Hierachter bevindt zich, over de geheele breedte der fabriek, de smederij, waar de vuren aanwezig zijn. Verder trekt hier de aandacht een flinke door stoom gedreven pons- en knipmachine. Strooken dik ijzer worden hier als een blad papier glad afgeknijpt, terwijl de koperen hakplaten van de Vissering-de Ruiterschaatsen, door één druk van de machine uit een plaat koper vervaardigd worden; ook de kleinere koperen montuur wordt hier direct machinaal geknijpt, hetwelk groote besparing van werkloon ten gevolge heeft en een zekere accuratesse bij het afwerken waarborgt. Verder staat hier nog een draaibank en boormachine, allen door stoom gedreven. In den zich hiernaast bevindenden vleugel van het gebouw, zijn alle slijpinstrumenten, etc. Bij het binnentreden trekken direct eenige groote slijpsteen met een diameter van een paar meter de aandacht. Door een boven aangebracht reservoir, worden de steenen geregeld met water besproeid, zoodat alle schaatsen nat geslepen worden. Dit geeft wel iets meer moeite, doch heeft ten gevolge, dat het staal minder te lijden heeft, en er zoo goed als geen braam (draad), op de ijzers komt. Verder zijn hier nog aanwezig twee amarilsteenen, een borstel- en een lappenschijf, welke allen ongeveer vier duizend omwentelingen in de minuut maken. Het is werkelijk interessant om te zien, hoe een ruw stuk ijzer op deze schijven, een korten tijd bewerkt, spiegelglad en effen wordt. Boven deze afdeling is de houtjesmakerij, waar verschillende werklieden alle modellen van schaatsenhoutjes fabriceren. Een groote doch fijne lintzaag, haalt van de blokken zooveel hout af als nodig is, terwijl bekwame mannen voor de verdere afwerking zorgen.

Eenigszins van de andere lokalen afgescheiden, ligt de machinekamer met ketelhuis en stoomketel. Een flinke liggende machine van 10 paardenkracht, zorgt er voor dat de te voren genoemde werktuigen in beweging blijven. Achter de fabriek bevindt zich nog een flinke ruimte, en bij den heer Gorter bestaat het plan deze a.s. winter, door middel zijner machine, onder water te zetten, om zodoende bij vriezend weer een kleine ijsbaan te krijgen. Daardoor kan men de schaatsen aan de fabriek beproeven en alles, montuur, etc. betreffende, direct laten veranderen. Na deze korte omwandeling dient nog de mededeeling, dat de schaatsen, die wij op het magazijn te zien kregen, er allen zeer net afgewerkt uitzagen. Alle denkbare modellen als, Noren, Wichers-de Salis, dito gewijzigde, Vissering-, de Ruiter, Go-ahead, gewone Friesche doorloopers, kunstschaatsen, etc., etc., waren hier voorradig. Ook

Grondplan van de stoomschaatsenfabriek van H.J. Gorter te Zwolle volgens de ontwerptekening van architect D. de Herder uit 1895
Bron: Gemeentearchief Zwolle - inv.nr. AAZ02-1322

kregen wij te zien een Noorsche schaats zonder schoen. Deze hebben dezelfde hoogte als de gewone Noren, doch op het voetblad is een breed bovenleer aangebracht, hetwelk met een veter in 5 a 6 gaates vastgeregen wordt. Van den nok der hakplaat loopt een riem over den voet, zoodat deze schaats vlug kan ondergebonden of verwijderd worden; een zich op de hakplaat bevindende pen, gaat het vóór- of achteruit schuiven tegen.

Om de Friesche schaats met extra dunne ijzertjes te maken, heeft men een bijzondere constructie, waardoor het mogelijk wordt, schaatsen met niet meerdere ijzerdikte dan de Noorsche te leveren.

Over het algemeen kregen wij den indruk, dat dat de heer Gorter zich alle moeite geeft om aan elke aanvraag van modellen, kwaliteiten, etc., te kunnen voldoen, terwijl hij hierin door vijftien werklieden ondersteund wordt. Reeds thans heeft de heer Gorter, zooals hij ons verzekerde, moeite om alle orders op tijd uittevoeren, doch hij is overtuigd, dat hij door verdere uitbreiding van personeel en machineriën, het iedereen naar den zin zal kunnen maken. We kunnen dan ook niet nalaten den eigenaar met zijn nieuwe inrichting veel succes toe te wenschen.

Nog ontvingen wij van den heer Gorter een flinke duidelijk gedrukte, prijscurant, waarin elk soort schaats beschreven wordt, een onmisbaar handboekje voor liefhebbers van schaatsenrijden. Wij kunnen een ieder aanraden, deze prijscurant, zoo hij die niet ontvangen heeft, aante vragen. Zij is een goede gids voor hen, die nog niet gedeceideerd hebben, aan welke schaats zij dezen winter de voorkeur zullen geven.¹⁰

Het lijkt er op dat H.J. Gorter zijn zaakjes goed voor elkaar had. Hij had in de loop van het jaar in de persoon van Ype Dorhout, die bij A.K. Hoekstra in Wergea had gewerkt, een ervaren schaatshoutmaker aangetrokken. In 1896 probeert Gorter schaatsensmeden te werven in het Friese Nieuwe Advertentieblad.¹¹

Volgens Wiebe Blauw maakte Gorter jaarlijks duizenden schaatsen van goede kwaliteit, die in het hele land verkocht werden.

Maar het weer had hij niet in de hand. De eerste winter na de opening van de nieuwe fabriek staat te boek als vrij zacht. Buisman typeert de daaropvolgende winters als volgt:¹²

winter	type	winter	type	winter	type
96-97:	normaal	99-00:	normaal	02-03:	normaal
97-98:	zacht	00-01:	koud	03-04:	normaal
98-99:	vrij zacht	01-02:	normaal	04-05:	zacht

Strenge winters bleven dus uit; zelfs een koude was er nauwelijks bij. Het zal zeker consequenties voor de afname hebben gehad. Geen wonder dat Gorter zich volgens de Zwolse adresboeken niet alleen bezig hield met het maken van schaatsen. Ook werden er in zijn stoomschaatsen- annex stoomrijwielfabriek fietsen geproduceerd. Bovendien was Gorter volgens het adresboek ook nog handelaar in rijwielen. In een periode dat de fiets in opkomst was, was dit natuurlijk een prachtige combinatie¹³, waarbij hij vanwege zijn eigen wielactiviteiten ook nog eens de nodige vakkennis in huis had.

¹⁰ Nederlandsche Sport No. 694, pag. 10 (9 november 1895)

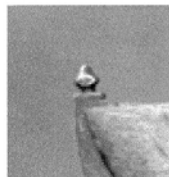
¹¹ Wiebe Blauw: Friese Schaatsenmakers, blz. 47

¹² Drs J. Buisman, Bar en Boos, blz. 295

¹³ Mededeling W. Huijsmans, gemeentearchief Zwolle

Op 22 mei 1902 trouwde Gorter in Rotterdam met Elisabeth Mackenzie. Uit het huwelijk werden twee kinderen geboren. Het gezin woonde in de Kamperstraat op nr 35a. Ondanks zijn toevlucht tot de fiets kon Gorter het kennelijk niet bolwerken. De indruk bestaat dat de fabriek in of kort na 1906 - wederom een vrij zachte winter! - is opgeheven. In het Zwolse adresboek van 1907 staat H.J. Gorter namelijk vermeld als 'agent in controle-cassa's', zonder vermelding van een schaatsen- of rijwielafabriek. In oktober 1910 vestigde hij zich met zijn gezin als handelsagent in Apeldoorn. Zijn huwelijk werd in juni 1915 ontbonden.¹⁴ Na diverse verhuizingen trok Hendrikus Jacobus Gorter in april 1943 naar Amsterdam, waar hij op 21 juni 1969 - twee dagen na zijn 95e verjaardag - is overleden.¹⁵

Kenmerken

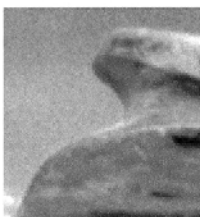
'torentje'

Gorter-schaatsen hebben een aantal herkenbare trekken. Veel van de gangbare Friese modellen zijn getooid met een uitgesmede knop in de vorm van een 'torentje'.

De schaatsen met een uitgewerkt voetblad hebben aan de voorzijde een 'bekje' (benaming van Anrie Broere in *Schaatsen en Schaatsenmakers*, p. 25).

Er werd voor zover ik weet geen etiket door

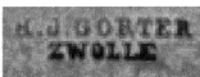
Gorter op zijn schaatsen geplakt. Evenmin zijn er verpakkingendozen uit zijn fabriek gevonden. Op zich niet zo vreemd, de bloeiperiode van deze reclamevormen moest immers nog komen.

'bekje'

Het meest gangbare stempel dat Gorter in zijn schaatsen sloeg was het rechthoekige H.J. GORTER en daaronder ZWOLLE.

Arie van der Werf uit Enkhuizen bezit een paar Friese schaatsen waaraan de tekst 'KWALITEIT B' is toegevoegd.

Het stempel in geronde vorm komt veel minder vaak voor. Frits Locher uit Hengelo heeft Friese schaatsen met vioolvormig voetblad en Go Ahead schaatsen die zo gemerkt zijn. Of het geronde stempel ouder is dan het rechthoekige durf ik niet te zeggen.

Wiebe Blauw bezit doorlopers waarin zowel 'H.J. GORTER ZWOLLE' als HERCULES is geslagen (zie achterzijde omslag). Hercules was de naam van Gorter's fabriek, maar wordt ook wel op schaatsen zonder het Gorter-stempel aangetroffen. Zo heeft Jan de Wit uit Didam Wichers de Salis-schaatsen gemerkt 'HERCULES', maar verder zonder typische Gorter-kenmerken. Anrie Broere meldt een paar laagspringers met de tekst: 'HERCULES Henry Caswell Co. Ltd. Made in Holland'.

Schaatsen met het stempel 'Herkules' zijn waarschijnlijk afkomstig uit Duitsland en hebben volgens mij net zomin betrekking op Gorter.

Het stempel 'SCHAATSENSTAAL HERCULES' wordt door Wiebe Blauw toegeschreven aan Ruiter-Akkrum.¹⁶

Geheel afwijkend is het stempel op de Duplex schaatsen, zoals in de collectie van Van der Graaf uit Numansdorp (zie foto op pagina 13). De naam Gorter komt er niet op voor. De tekst 'DUPLEX ZWOLLE' kwam overigens op de kop te staan als het ijzer omgekeerd onder de voetstapel werd geplaatst.

¹⁴ Mededelingen W. Huijsmans, Gemeentearchief Zwolle

¹⁵ Mededeling W. Blauw

¹⁶ W. Blauw, *Friese Schaatsenmakers*, p. 72

Assortiment

Uit een advertentie van H.J. Gorter in het adressenboek van Zwolle uit 1896 kunnen we opmaken dat Gorter een grote verscheidenheid aan schaatsen fabriceerde.¹⁷

De prijscurant uit 1895 is helaas nog niet boven water gekomen, maar dankzij de medewerking van een aantal enthousiaste verzamelaars is het toch mogelijk om een redelijk overzicht van Gorter's assortiment te geven.

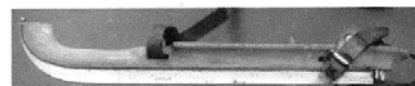
- 1a Noor (Noorsche schaats); genoemd in literatuur vanaf januari 1895 (zie hierboven); vindplaats onbekend
- 1b Noor (Noorsche schaats) zonder schoen met breed bovenleer; genoemd in artikel N.S. 9 november 1895; vindplaats onbekend

- 2 Kunstschaats; genoemd in artikel N.S. 9 november 1895; vindplaats onbekend; wordt hier de schoonrijsschaats (zie 10) bedoeld?

- 3a → Friese schaats met zichtbare toon. Collectie Cees den Braber, Nieuwpoort

3a ook met messing haksteun - Collectie Frits Locher, Hengelo

- ← 3b Friese schaats met knop in de vorm van een torentje. Collectie Jan de Wit, Didam

3b ook als kwaliteit B - Collectie Arie van der Werf, Enkhuizen

- 3c → Friese schaats met vioolvormig voetblad - Collectie Klaas Bording, Durgardam

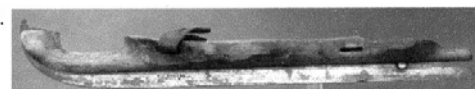

3c ook met gerond in plaats van rechthoekigstempel - Collectie Frits Locher, Hengelo

- ← 4a Friese doorloper met zichtbare toon + torentje Collectie Cees den Braber, Nieuwpoort

- 4b → Friese doorloper met houten 'staart'. Collectie Karen Davidse, Hardinxveld-Giessendam

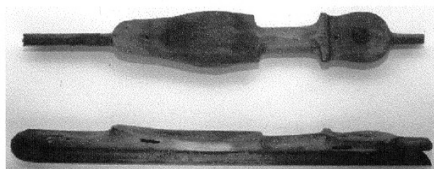

- ← 5 Vissering-Ruiter Collectie Alex Kampinga, Sappemeer

- 6 → Go Ahead (met gerond stempel) Collectie Frits Locher, Hengelo

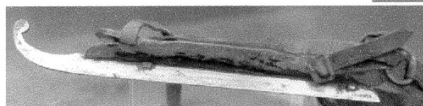
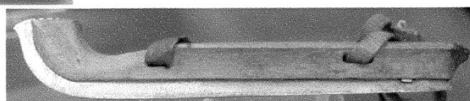

¹⁷ W. Blauw - *Friese Schaatsenmakers*, p. 47

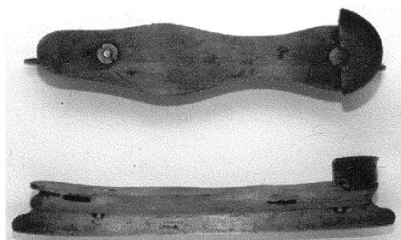
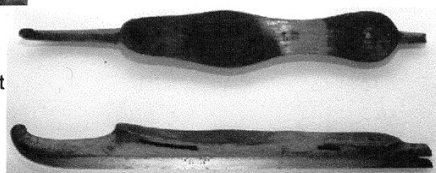
←7 Stheeman noor met houten 'stavel'
(gerond stempel)
Collectie Frits Locher, Hengelo

8 → Ouderkerker schaats met 'snavel'
Collectie Ad de Boer, Huizen

←9a Wichers de Salis met kale krul en 'bekje' in
de voetstapel
Collectie Arie van der Werf, Enkhuizen

9b → Gewijzigd model Wichers de Salis met
veiligheidskrul en uitgewerkt voetblad.
Collectie Frits Locher

←10 Schoonrijschaats met haksteun en 'bekje'
in de voetstapel
Collectie Frits Locher, Hengelo
Zie opmerking bij 2.

11 → Duplex Zwolle

Collectie Van der Graaf, Numansdorp Zoals de foto toont kunnen de ijzers omgekeerd onder de voetstapel worden bevestigd. De door Ubel Wierda ontwikkelde Duplex-schaats werd door Gorter in een aangepaste uitvoering op de markt gebracht. De Duplex Zwolle heeft een houten voetstapel en het ijzer is met bouten bevestigd.¹⁸ Waarschijnlijk had Gorter de schaats gelijktijdig met de Multiplex Schaats & Manufacturing Company uit Groningen in productie en in ieder geval voordat Ruiter-Akkrum er in 1908 aan begon. Er zou een setje met verschillende verwisselbare ijzers bijhoren.¹⁹

Niko Mulder

- 18 A. Broere - Schaatsen en Schaatsenmakers, p. 37
19 R. Diekstra - Winteraerdigheden Winteraerdigheden, p. 29

Friese arrensleden, ook op tegels (6)

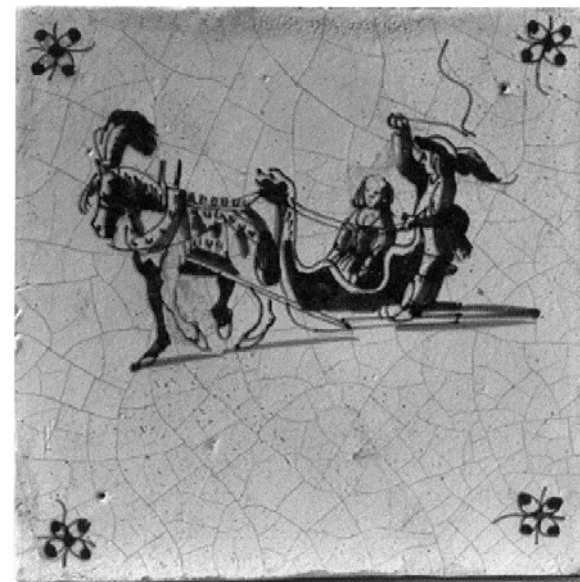
Hoeveel arrensleden komen er nog in Friesland voor? Om hier achter te komen zijn enkele enthousiastelingen enkele jaren geleden met een inventarisatie begonnen. Het bleek dat dit aantal veel groter was dan men gedacht had. Van hoozolders, uit kelders, uit oude schuren, overal kwamen exemplaren vandaan. In totaal werden bijna 600 arrensleden opgespoord en geregistreerd. Alleen op Ameland werden al bijna 100 gevonden (en opvallend op Schiermonnikoog geen enkele). Toen bleek dat over deze vorm van ijsport nog nooit een monografie was verschenen, werd in samenwerking met de inmiddels tot stand gekomen "Stichting Behoud Arresleden" het boek *Arresleden in Friesland* uitgegeven. Hiervan zijn al twee herdrukken verschenen, die inmiddels zijn uitverkocht. Helaas is de derde druk definitief de laatste, doordat bij een brand bij de drukker alle materiaal

verloren is gegaan.

Deze nogal veronachtzaamde ijsport krijgt de laatste jaren weer volop de aandacht. Wanneer het ijs sterk genoeg is - het zou minstens 24 cm dik moeten zijn - zijn er heel wat ijsverenigingen in Friesland die wedstrijden met arrensleden organiseren. Hierbij zijn twee soorten prijzen te verdienen, namelijk één voor de snelste arrenslee en één voor het mooiste geheel. Voor zo'n gelegenheid zijn de paarden namelijk fraai opgetuigd met onder andere een sierlijke pluim op het hoofdstel en strengen bellen om de hals en een rugbellenriem naar de staart. De berijders zijn vaak gekleed in een Fries kostuum, waarbij de menner (gekleurde) klompen draagt met een pluk stro voor de warmte. De hele sfeer bij dit soort wedstrijden is zo dat deze steeds meer mensen trekken, onder anderen mede door de juichende bewoordingen hierover in de pers.

Dit enthousiasme verleidde mij tot een wel erg lang uitgevallen inleiding bij dit artikelje

over arrensleden op tegels, die niet zo vaak voorkomen als je misschien zou verwachten. De tegels die zijn afgebeeld illustreren duidelijk hoe het paard uitgedost is. De boer en zijn vrouw zijn minder representatief geschilderd. Ik kan mij tenminste niet voorstellen dat de Friese boer zoals afgebeeld op de ene tegel in die tijd (het betreft een tegel uit de tweede helft van de 17e eeuw) een hoofdeksel met een grote pluim droeg, terwijl de boerin blootshoofds is afgebeeld. De vrouw zit overigens in de slee, terwijl tegenwoordig de dames niet in de te nauwe slee plaatsnemen, maar op de glijders naast het bankje staan.

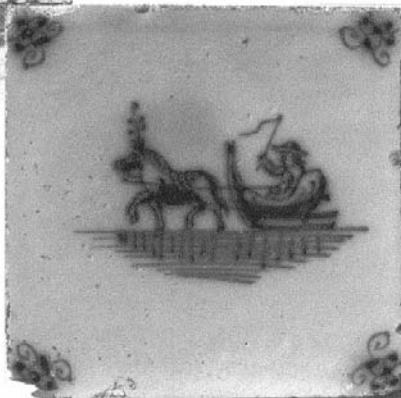
Tegel met Friese arrenslede. Harlingen, eind 17e eeuw.
Collectie Eerste Friese Schaatsmuseum, Hindeloopen

Deel van een tegeltableau met winterlandschap met schaatsers en een arrenslede. 18e eeuw.
Uit: Arresleden in Friesland, 3e druk, 1997

Op de tweede, 18e eeuwse, tegel komt de fraaie pluim op het hoofd van het paard ook goed uit, maar de slee heeft wel een wat afwijkend model. De boer zit in de slee zelf, hoewel er ook een zijte achter het bakje zichtbaar is. De eerste tegel is in Harlingen bij de tegelbakkerij van Pieter Grauda gemaakt, de tweede tegel is mogelijk ook van Fries origine. Een fraaie arrenslede is verder ook afgebeeld op een 18e eeuwse tegeltableau met een winterlandschap, schaatsende figuren, en een boerderij van het Friese kop-hals-romptype.

Minne Nieuwhof, Bennekom

Tegel met arreslede. Harlingen?, 18e eeuw
Collectie Eerste Friese Schaatsmuseum,
Hindeloopen

Inventarisatie jubileumboekjes

Er zijn in aantal reacties binnengekomen op de lijst met jubileumboekjes, die leiden tot de volgende mutaties en aanvullingen:

1985	De Vechtstreek enz. moet zijn:	
1985	Maarssen 10 Jaargangen 'De Doorloper' van IJclub 'De Vechtstreek'	1975-1985
1989	Den Hoorn / Texel enz. moet zijn:	
1989	Den Hoorn / Terschelling rest onveranderd	
1989	geen vaste 25 jaar NSTV enz. moet zijn:	
1989	geen vaste verblijfplaats rest onveranderd	

Toevoeging:

1996	Bitgum e.o. '50 jier iisferiening 'De Trije Doarpen'	1946 - 1996
------	--	-------------

Stempelkaart (14)

Naam: Ron Couwenhoven
Flevomeer 34
1509 GP ZAA-
DAM
075-6310009
koor@xs4all.nl

Beroep: journalist

Verzamelaar: sinds 1980

Lid Poolster: sinds 1999 via enkele leden

Topschaats: ik heb geen schaat-
sen in mijn collectie

Bijzonder document: IJswegenkaart van
Friesland (met origi-
nele omslag) door
H.J. Kalt uit 1902

Bijzonder boek: Antwerpsche Faem Baszuyn uit 1772. Beschrijving van het
'uytwtrogten van Sneeuwe Colossen' en met aantekeningen van
strengere winters

Bijzondere prenten: IJsschuitjes op de Zaan, 1794
Schaatsenrijders bij Wormerveer door Madou, ca. 1790

Belangstelling: documentatie, prenten, ijskaarten

Kouwe Drukte: tip: plaats duidelijke bronvermelding bij de artikelen

Hulptroepen

Na afloop van de bijeenkomst in Lelystad heeft **Huub Snoep** uit Hoofddorp zich aangemeld als bestuurslid van de Poolster. Iemand als Huub, met al zijn contacten in de schaatserwereld, kan veel bijdragen aan de verdere ontwikkeling van onze club.

Nico Pieterman uit Krimpen aan de IJssel heeft toegezegd om vanaf februari 2000 de redactie van *Kouwe Drukte* te komen ondersteunen met hand- en spandiensten. Nico heeft zich met het Zuid-Hollandse fotoclubje gepresenteerd als een echte enthousiasteling, dus dat belooft nog wat.

Laatste nieuws: ook **Tom Streng** uit Oudewater heeft zijn redactionele diensten aangeboden. Zo komt er echt schot in! We gaan ons beraden op een nieuwe (?) taakverdeling. (red.)

Het Krabbelbaantje

Aflevering 1: 'Ik ga kinderboeken verzamelen'

't Is al weer een tijdje geleden dat Niko Mulder ons vroeg of we voor *Kouwe Druk* een kinderboekenrubriek wilden starten. Vandaag lossen we de belofte in met de toezegging dat we in de komende nummers wat zullen vertellen over kinderboeken die gewijd zijn aan ijs- en winterpret.

Eigenlijk is het best grappig dat die vraag aan ons is gesteld. Want onbewust hebben we klaarblijkelijk in de loop der jaren menigeen op een idee gebracht. Zoals velen weten, verzamelt de heer des huizes al sinds jaar en dag boeken over het schaatsenrijden. In het begin - en dan praten we al over de jaren zestig - richtten we ons bij onze bezoeken aan rommelmarkten, tweedehands-uitdragerijen, antiquariaten en wat al niet meer uitsluitend op wat je zou kunnen noemen de sportboeken. Maar steeds vaker was Aly in de buurt van de kinderboeken te vinden. En op een goeie dag zei ze ineens: 'Ik ga in het verlengde van jouw verzameling kinderboeken verzamelen die met ijs- en winterpret hebben te maken.'

Aanvankelijk waren we bij De Poolster vreemde eenden in de bijt. Ik moet dan onmiddellijk terugdenken aan een bijeenkomst in 1975 in het Overijsselse Hasselt. De helaas al overleden André Koornstra had een koffer vol Elfstedenfoto's bij zich en wij een tafel met boeken. Maar om ons

heen stonden mannen als Gerard Mingelen, Teun Sluis en Anrie Broere geheel gefixeerd naar elkaars oude schaatsen te staren. We hadden allemaal iets met het fenomeen schaats, maar erg veel interactie tussen onze verschillende (schaats-)wereldbeelden was er nog niet. Dat veranderde in de jaren daarop. Eerst heel langzaam. Ik heb in mijn Poolster-map nog een briefkaart uit oktober '91 van Mingelen waarin hij ons schrijft het jammer te vinden dat we verhinderd waren naar de bijeenkomst in Eemnes (motel 'De Witte Bergen') te komen 'want er zijn maar weinig verzamelaars die met boeken komen'.

Anno 1999 constateren we dat sindsdien veel is gewijzigd. Het boek heeft in de voorbije jaren een steeds prominentere plaats gekregen op de tafels tijdens onze oktober-toogdag. En we zijn al lang niet meer de enigen die fraaie kinderboeken als nieuwe aanwinsten of ruilmateriaal showen. Het kinderboek is 'in' binnen De Poolster. Terecht natuurlijk want alle argumenten die ervoor pleiten om je te interesseren voor een fraaie oude schaats gelden onverkort ook voor dat prachtige kinderboek uit grootmoeders tijd met die afbeeldingen van ijs- en winterpret. Een stukje cultuurhistorie dat we moeten koesteren als iets dat onvervreemdbaar hoort bij de Hollandse traditie.

Rie Cramer

Verwacht van ons in deze rubriek geen chronologische beschouwingen of literaire bespiegelingen. We willen gewoon hap-snap iets vertellen over sommige boeken uit onze collectie. Hoe we bijvoorbeeld aan bepaalde boeken kwamen. Of spraakmakende reacties, dan wel het resultaat van een naspeuring naar achtergrondinformatie.

Een aantal jaren geleden belde een vroegere collega ons op met het dringende verzoek hem te helpen. Hij had een probleem. Als gemeentesecretaris van Dalfsen organiseerde hij in het nieuwe gemeentehuis avonden waarop hij letterlijk de bevolking over de drempel van het overheidsgebouw probeerde te krijgen. Een van die avonden had een sportieve invulling gekregen, maar het wilde nog niet vlotten met expositiemateriaal voor een paar vitrines in de gangen. Natuurlijk hielpen we Henk uit de brand. Achteraf bekeken was het kinderboek hét grote succesnummer in Dalfsen. Voortdurend verdrongen de oudere inwoners van de Vechtstreek zich voor de vitrines waarin Aly een deel van haar toenmalig bezit exposeerde. 'Nooit gedacht dat ik hier nog eens enkele boeken uit mijn jeugd zou terugzien', zei een bijna ontroerde vrouw. Herinneringen aan de school- en kindertijd

van weleer welden op.

Daar in Dalfsen had vooral het werk van Rie Cramer veel bekijks. Blijkbaar spreekt haar tekenstijl veel mensen aan. Die ervaring deden we tien/vijftien jaar geleden ook op bij onze bezoeken aan vlooiemarkten of boekenbeurzen. Een boekje van Rie Cramer lag nooit lang te koop. Door omstandigheden zijn we helaas veel minder in staat vandaag de dag rond te neuzen, maar we twijfelen er niet aan of dat beeld is nog geheel in tact.

Rie Cramer heeft in haar leven veel geschreven en getekend. In onze kringen associëren we haar naam vaak het eerst met een van haar zogenaamde jaargetijdenboekjes. Want het boekje *Winter* mistaait natuurlijk niet in de collectie van een doorgewinterd Poolster-lid. In die werkjes hanteerde Cramer de aloude en voor kinderen vertrouwde formule: herkenbare prentjes met bijbehorende gedichtjes die door opeenvolgende generaties (groot)moeders werden voorgelezen aan hun (klein)kinderen. *Winter* begint met een ijsgedichtje:

*Wiesje, wil jij rijden,
Wil jij rijden gaan?
Jij en ik, wij beien,
Eéns de hele baan?'*

Rie Cramer - Winter - Uitg. W. de Haan, Utrecht

Als u een exemplaar van dat boekje *Winter* in de schaatsboekenkast hebt staan, is het tien tegen één een uitgave van G.B. van Goor Zonen in Den Haag. Met daarin de tekeningen die we met zijn allen zo karakteristiek vinden voor het werk van Rie Cramer: gestileerde, kleurrijke prentjes. En eerlijk gezegd hebben wij lang gedacht dat dit ook de oorspronkelijke prenten van haar hand waren. Tot we in de jaren tachtig op de Haarlemse boekenbeurzen tegen een eerste druk van *Winter* aanliepen. Voor f 40,- kochten we van een Haagse antiquaar een uitgave met dezelfde rijmpjes. Maar pas toen ontdekten we dat Rie Cramer in haar jonge jaren er een heel andere stijl van tekenen op nahield. Die eerste editie verscheen - zo ontdekten we bij wat naspeuringen - in

1912 bij de uitgever W. de Haan in Utrecht. Tussen 1906 en 1928 verscheen bijna al haar werk bij die Utrechtse uitgeverij. In 1929 switchte ze over naar G.B. van Goor Zonen. Al kom je later ook wel uitgaven tegen van Leopold Uitgeversmij, Mulder en zoon b.v. en anderen. Het grappige is dat niet altijd op dezelfde manier is gereageerd op de tekeningen van Rie Cramer. Haar eerste jaargetijdenboekjes leverden zelfs een slechte kritiek op. Zo schreef iemand in 1911 dat de kleuren slecht en de tekeningen grof waren, al weet de recensente dit grotendeels aan de drukker. Maar als ik de Encarta-

Een effect dat je trouwens bij meer kinderboeken kunt bereiken. Leg bijvoorbeeld eens een stuk of drie edities van *Daantje gaat schaatsenrijden* van Leonard Roggeveen naast elkaar. Of van *Swiebertje en de ijspret*. De anonieme 'Swieber' op de eerste cover heeft in latere edities plaats gemaakt voor de tv-personificatie Joop Doderer. Een verzamelaar doet er dus goed aan om niet alleen op een titel af te gaan. Het kan de moeite waard zijn om verschillende edities van een zelfde boek in je bezit te hebben.

encyclopedie op cd-rom nasla, vertelt die me: 'Haar vroege werk wordt hoger aangeslagen dan haar latere, bekendste werk, de simpele gestileerde kindertekeningen.'

Uit ervaring weten we inmiddels hoe verast mensen kunnen reageren als we beide exemplaren van *Winter* (één dus uit 1912 en een vierde druk uit de jaren dertig) uit onze collectie naast elkaar showen.

Tot zover ons eerste relaas. Wordt vervolgd in de volgende uitgave. Alleen ont-hullen we nu nog niet waar we het dan over zullen hebben. Want stiekempjes hopen we natuurlijk dat we in de komende maanden iets aan de verzameling kunnen toevoegen waarover we dan dolenthousiast iets willen vertellen.

Aly en Hedman Bijlsma

Noot: De sliert van zes rijdertjes bovenaan pagina 17 komt zo uit het boek *Op en om het Krabbelbaantje* (1905) glijden. De tekening van J.B. Heukelom zal voor deze serie als vignet blijven dienen. Ook de Amsterdamsche IJclub betoonde al eens eer aan dit prachtwerk, toen ze in 1912 'een afgesloten ovaalvormige ruimte voor ongeoeffenden en beginners' opende en deze het Krabbelbaantje noemde. (NM; citaat uit: *De Prins*, februari 1912)

Rie Cramer - Winter - G.B. van Goor Zonen's Uitgeversmij. N.V. 's Gravenhage

Het bestuur van De Poolster en de redactie van Kouwe Drukke wensen u een witte Kerst in het oude en geveegde banen in het nieuwe jaar

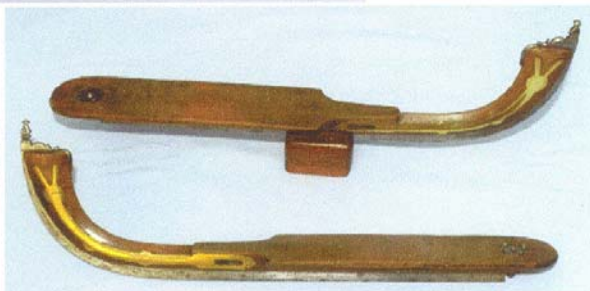

Vitrine 7

1
Collectie Cees den Braber,
Nieuwpoort

2
Collectie
W. van Herk,
Lekkerkerk

3
Collectie
A. van der Graaf
Numansdorp

4
Collectie
A.G. Boxman
Rotterdam

Vitrine 7: vier Zuidhollandse verzamelaars

- 1 Een Hollandse baanschaats met drie doorboringen van verzamelaar Cees den Braber uit Nieuwpoort in de Alblasserwaard. De herkomst is onbekend. In de hals van de schenkel staat een merktekentje dat iets weg heeft van een uiltje. Het wordt vaker aangetroffen in de Alblasserwaard. In *Op Bevroren Water* meent René Diekstra er de letter **A** in te herkennen (opmerking Bart van de Poppel). Wie kent het verhaal achter dit merkteken?
- 2 Schaats met breed uitgesmede krul en eikenhouten voetstapel met drie doorboringen uit de verzameling van W. van Herk uit Lekkerkerk, Krimpenerwaard. De herkomst is onduidelijk: in de voorzijde van de krul staat vermoedelijk **LIS** (moeilijk leesbaar). Waar staat LIS of iets dergelijks voor?
- 3 Schaats met fraai gesmede toon en knop uit de collectie van A. van der Graaf uit Numansdorp in de Hoekse Waard. De herkomst is onbekend. De hals, die geheel met hout is bekleed, is ingelegd met messing. Bij zo'n fraai afgewerkt product zou je verwachten dat de maker zijn sporen achter zou laten. Dat is helaas niet het geval.
- 4 De heer A.G. Boxman uit Rotterdam toont ons een dubbel staaltje prachtig handwerk bij Engelse schaatsen uit zijn collectie. Het opengewerkte voetblad bij de voorste schaats is van brons. Dit paar is ongemerkt. De schaats daar achter is gestempeld: **Gray - Selby Notting.Ham.** en heeft een koperen voetblad, dat met figuren is bewerkt. Gray is vermoedelijk de maker, Selby een plaatsje in de county (provincie) Nottingham in Engeland.

In de rubriek *Vitrine* worden schaatsen of andere bijzondere verzamelobjecten ten toon gesteld. Enerzijds met de bedoeling om informatie boven water te krijgen, anderzijds om derden er van mee te laten genieten. De foto's 1 tot en met 3 zijn van Nico Pieterman, de initiatiefnemer van het Zuid-Hollands fotoclubje. Foto 4 is gemaakt door een beroepsfotograaf.

Als je het leuk vindt om jouw schaats, tegel, prent of ander object ook eens in de *Vitrine* te leggen maak er dan werk van: neem de foto zelf, laat hem maken door een vakman of maak een afspraak met de redactie. We komen graag eens bij je langs.

Bij de fototips in het vorige nummer is een fout gemaakt: het is niet verstandig om een al te lichte achtergrond te gebruiken. Op een gladde, effen gekleurde achtergrond komen de details in het ijzer beter tot hun recht. Hoe groter de afdruk hoe beter het eindresultaat in *Kouwe Drukke*. Platte objecten zoals prenten, etiketten, tegels en zo kunnen beter worden gescand. Als je dat zelf doet, stel dan in op een vrij hoge resolutie (300 x 300 bijvoorbeeld); dat vraagt weliswaar meer geheugen, maar geeft een veel betere kwaliteit. Maak aparte scans van details die je er uit wilt lichten. Het resultaat kan worden opgestuurd (diskette) of gemaild naar het redactie-adres: YSVOGEL@COMPUSERVE.COM

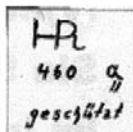
Walsende schaatser

Als verzamelaar ben je altijd op zoek naar winter- en ijsobjecten. Op antiek- en rommelmarkten zoeken we niet alleen oude schaatsen, maar ook beelden, tegels, catalogi, prenten enz.

Bij een bezoek aan een antiekhandel ontdekte ik tot mijn verbazing dat er ook bierpullen met schaatsmotieven bestaan. De pul werd snel gekocht en staat nu als sieraad in mijn vitrinekast. Zo'n soort pul (met schaatsmotief) zie je zelden en was voor mij een toevalstreffer.

Deze bierpul is een produkt van de aardewerkfabriek Hauber & Reuter te Freising in de buurt van München. Hij dateert uit circa 1890. De fabriek werd in 1876 opgericht en heeft tot 1910 bestaan.

Fred de Vegt

Oproep

Zoals u heeft kunnen lezen hebben diverse verzamelaars een bijdrage geleverd aan het artikel over Gorter in dit nummer. Dat heeft de nodige informatie opgeleverd en bovendien de onderlinge contacten gestimuleerd.

Voor de toekomst (aprilnummer en later) wil de redactie opnieuw van jullie kennis en materiaal gebruik maken voor de volgende onderwerpen:

- * De ontwikkeling van de **skeeler** tot omstreeks 1970. Wil iedere bezitter van een oud exemplaar reageren? Tevens gezocht: documentatie over de historie ervan.
- * Herinneringen aan **Elfstedentochten**. Afgezien van het kruisje als meest persoonlijke herinnering en verder alle literatuur over de tocht, is deze ook op **aardewerk** blijven voortleven. En - als lichtgewicht tegenhanger daarvan - op **postzegels**. Laat ons weten als u wat heeft.
- * Anrie Broere en Niko Mulder beginnen deze winter met een inventarisatie van **ijswegenkaarten**. Willen de trotse bezitters van die kwetsbare documenten ons hierover informeren?
- * Vindingrijke liefhebbers hebben door de jaren heen heel wat **spelletjes op het ijs** uitgevonden. Een prachtig thema om een serie artikelen aan te wijden. Wie voorziet ons van leuke teksten en afbeeldingen?

Bij voorbaat dank namens de redactie van *Kouwe Drukke*.

Stempelkaart (15)

Naam: G.W. (Frits) Locher
Prof. Lorentzstraat 15
7557 AV HENGLO
074-2915592 (prive)

Beroep: stedenbouwkundige

Verzamelaar: sinds 1995

Lid Poolster: sinds 1997 via Wiebe Blauw

Topschaats: zwanenschaats;
een bergambachter met grote krul (naar mijn mening top!);
ik vind schaatsenmaker H.J. Gorter echt top gezien de diverse fraaie modellen die ik in mijn bezit heb.
(Deze opmerking bracht ons op het idee om een 'special' aan Gorter te wijden - red.)

Bijzonder boek: 50 jaar Amsterdamse IJclub 1864-1914;
diverse brochures en info Stürmerwerk-
schaatsfabriek uit Remscheid, gekregen
van de dochter van de oprichter van de
fabriek (dit laatste is gedeeld bezit met
Wiebe Blauw)

Belangstelling: de ontwikkeling van de schaats door de
eeuwen heen en in de diverse landen.
Etiketten, het liefst op de schaats.
Ik fotografeer graag schaatsen; mijn ei-
gen gefotografeerde, ingeplakte en van tekst voorziene collectie is
intussen een kleine 200 paren (ruim 10 plakboeken)

Kouwe Drukke: het blad zoals 't nu is, is zeer informatief en vraagt denk ik veel
voorbereidingsuren van enthousiaste Poolsterleden. Het hoeft van
mij niet professioneler qua lay-out en druk te worden.

De Poolster: Ga zo door!!!!
Frits reageerde na de laatste bijeenkomst via de telefoon enthousiast op de
proefveiling (red.)

Even geduld a.u.b.

De ingezonden stempelkaarten worden op volgorde van binnenkomst gepubliceerd. Aan-
gezien dat betekent dat er in een aantal gevallen enige tijd over heen kan gaan, nemen we
voor publicatie contact met u op om te beoordelen of de verstrekte informatie nog klopt
(red.)

Baanvegers rond 1880

Aan het einde van de negentiende eeuw kwam er meer informatie over de activiteiten van de baanvegers. Ook de gedachte, dat het voor het economisch verkeer van belang was, goed onderhouden ijsbanen door de waterrijke gebieden aan te leggen, begon steeds meer gestalte te krijgen. In Friesland werd de Friesche IJsbond opgericht (1886), de Zuidhollandse IJsvereniging volgde in 1890 en de IJsbond Hollandsch Noorderkwartier zag in 1895 het levenslicht. Al deze bonden concentreerden zich op hetzelfde doel: doelmatig ijsverkeer.

Spelbrekers

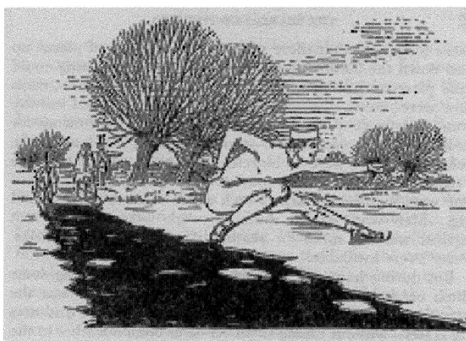
'Als de vorst doorzette, dan was het met de grootste drukte op de sloten de Watering en de Gouw meestal snel gedaan. Dan gingen de schaatsenrijders de Zaan opzoeken, tenminste, diegenen, die daar niet te ver vanaf woonden. Want vroeger was het ijs in de Zaan veel sneller en beter te berijden dan tegenwoordig. De stoomboten, die er toen voeren, waren niet zo erg sterk, en daarom lieten die het snel zitten, als het doorzette met vriezen. Er was er eentje, die niet zo snel opgaf. Dat was de 'Olievos', een boot die de olie van de fabrieken en de molens haalde en naar de stad (Amsterdam) bracht. Dat 'krenge' - zo werd de 'Olievos' genoemd als hij in het ijs lag te wroeten - is indertijd wat keren vervloekt, als hij het mooie, vlakke spiegelgladde ijs vernielde. Maar, als het bleef vriezen dan moest de 'Olievos' het op het laatst ook opgeven en zijn geul was dan snel genoeg dicht en sterk. Dan kon je schaatsenrijden, waar je maar wilde, al was het van de Dam in Zaandam naar Alkmaar. Tenminste, zodra de overzetters hun geultje dicht lieten vriezen.'

Zo beschreef de molenmaker Pieter Boorsma uit Koog aan de Zaan, die in 1871 werd geboren, de situatie op de Zaan in de winter van 1880.

Hij was molenmaker van beroep, historicus en vanaf 1927 de eerste conservator van het Molenmuseum in Koog aan de Zaan. Als geen ander had hij in zijn tijd oog voor de gewone man en zijn dagelijkse beslommeringen. Niet voor niets was hij een boezemvriend van de anarchist Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Zijn jeugdherinneringen geven een goed inzicht in de toestand van het ijsvermaak aan het einde van de negentiende eeuw. Boorsma was negen jaar oud in de winter, die hij zo uitvoerig beschreef. De brede Zaan, die de streek van Zaandam tot Knollendam als het ware in tweeën snijdt, kende toen nog geen enkele oeververbinding met uitzondering van het sluisencomplex in Zaandam. Wel waren er talloze 'overzetters', veerlieden, die pendelaars tegen betaling naar de andere zijde van de rivier roeiden. Als het ijs sterk genoeg was, verloren ze hun inkomsten, omdat dan uiteraard iedereen gewoon naar de overkant liep. Ze probeerden zo lang mogelijk hun vaargeultje tussen beide oevers open te houden.

Boorsma vertelt: "De veerlieden gaven het niet zo erg snel op, al haalde dat niet veel op. De lui die dan nog van het schuitje gebruik maakten, waren meestal mensen, die erg bangelijk waren, en niet de Zaan overliepen voor het paardenijs was. En natuurlijk ook gebrekkige mensen."

"Het was de overzetter dan eigenlijk niet te

Een sprong over een slop
Uit: Skaters of the Fens - Alan Bloom (1958)

doen om die paar klanten te gerieven, dat hij zijn geul open hield. Daar stak wat anders achter en wel dit: over dat open slop legde hij een paar planken met een leuning er langs. Daar kon je dan overheen lopen, voor de schaatsenrijders lag er meestal wat stroo op die planken. De baas van de brug hield daarbij zijn hand op, en als het dan een beetje druk was, had hij nog wel eens een aardig daggeldje. Maar bij doorgaand vriezend weer, kwam daar ook een einde aan en als zo'n man geen 'achterdeurtje' meer had, dan moest hij ook van de nood een deugd maken door de bezem op te nemen en baanveger te worden.

Zak met centen

Van die gediens-
tijen - baanvegers
- waren er meest-
al heel wat, want
de wintertijd
bracht in de regel

veel gebrek aan werk mee. Die 'baantjes-
gasten' keken ook naar je handen en ze lieten ook horen dat ze er waren.

"Denk om de baanveger!" "Denk om de bezem", schreeuwden ze. Niet omdat ze bang waren dat ze omver gereden werden of uit vrees, dat de rijders over de bezem zouden vallen werd dat geroepen, maar zoals wel te begrijpen is, het was ook al weer om de centjes te doen. Op hun bezem passen was aan sommige van die luitjes wel toevertrouwd. Die waren liever koud dan moe en hun bezem sleet dan ook niet erg. Als de beloning uitbleef en verschillende rijders zo'n bezemhouder voorbij zwierden en deden of zij zijn roepen niet hoorden, dan gebeurde het wel

dat ze achterna gejouwd werden; maar daar hoorden ze niet veel van. Wat er ook uitgebraakt werd, konden degenen die aankwamen meteen opvangen, en dat lokte niet tot geven uit.

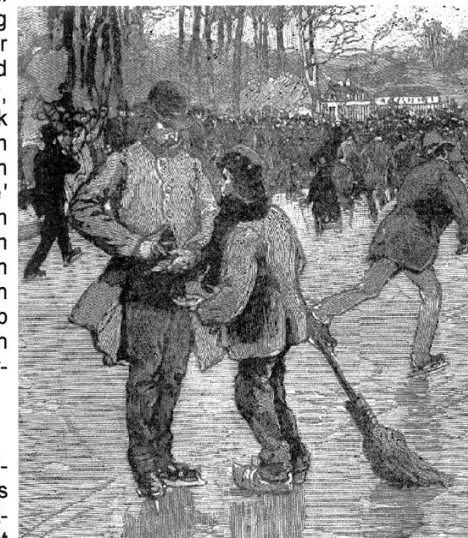
Nu was het ook niet lolig voor de baanvegers als er niet veel gegeven werd, maar andersom was het voor de schaatsenrijders ook niet te doen om al die gasten wat

te geven. Daar was geen beginnen aan. Al was het voor iedereen maar één cent geweest, dan had je op een reisje van de Dam in Zaandam naar Alkmaar en terug een aardige zak met centen nodig.¹

Treurige toestand in Friesland

Niet alleen de baanvegers begonnen een steeds groter probleem te vormen. Ook de toestand van het ijs zelf baarde velen ernstig zorg.

S.H. Hylkema, in 1887 schrijver van het *Nederlandsch Handboek voor de IJssport*, meldde in zijn feestrede ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Friesche IJsbond, waarvan hij de eerste voorzitter was: "De klachten over verwaarlozing en vernieling van het ijs waren menigvuldig. Als met den Oostenwind de winter in 't land kwam, hield de sterke afstrooming van 't boezemwater de ijsvorming tegen. Het met den dag toenemend getal stoomboten vond daardoor gelegenheid het ijs stuk te varen of te breken en als de aanhoudende vorst ze eindelijk tot stilstand dwong, de zeesluizen gesloten bleven, was het te laat: de ijsbanen waren vernield en voor 't verkeer onbruikbaar;

Fransen baanveger op klompen houdt zijn hand op in
'Versailles' door Louis Tinayre (± 1890; detail)

een mislukte winter met al zijn misere stond ons te wachten. Schade en ongerief!²

De doelstellingen van zijn bond legde hij al in 1887 in zijn Handboek vast: "In den winter is goed en bruikbaar ijs het aangewezen en 't door de Friezen meest gewilde middel van verkeer, zoowel voor 't vervoer van personen als van goederen. Het verschaft aan duizenden werklieden werk, en bijgevolg brood. Het is voor tal van neringdoenden een bron van welvaart. Het is voor gemeentebesturen een uitnemend middel tot werkverschaffing en het doet voor de geheele provincie een geest van opgeruimdheid en tevredenheid ontstaan; jong en oud vermaakt zich."

Reden genoeg dus om de aandacht van Gedeputeerde Staten en Provinciale Staten van Friesland op deze kwestie te vestigen.³ Hylkema gaf ook voor het eerst aan, dat er voor gemeentebesturen een taak lag: men moest door de winterse omstandigheden werkloos geworden arbeiders en schippersknechten te werk stellen als baanveger en hen uit gemeentelijke fondsen betalen. Zo sneed het mes aan twee kanten. De baanvegers hadden een vast inkomen en de schaatsenrijders hoefden zich geen zorgen meer te maken over de betaling van deze lieden.

Het eerste bestuur van de Friesche IJsbond pakte de zaken dus gelijk stevig aan. Er werd een ontwerp gemaakt voor een 'Provinciale Verordening op het aanleggen, onderhouden en gebruiken der IJsbanen op de Openbare Vaarwaters in

Friesland'.

Hierin was ook een Provinciale Instructie voor Baanvegers opgenomen. Met deze Instructie moest al het doen en laten van de baanveger geregeld worden. Burgemeester en Wethouders van elke gemeente moesten de vegers benoemen, ontslaan en de bezoldiging regelen. Niemand anders had het recht het 'ambt van baanveger' uit te oefenen. Baan-inspecteurs moesten het personeel controleren. De officiële baanvegers zouden voortaan herkenbaar zijn aan 'een witte band voorzien van het woord baanveger'. Deze band moest duidelijk zichtbaar om de linkerbovenarm gedragen worden. De taken van de vegers werden haarscherp omschreven.

Uit een provinciaal onderzoek dat het bestuur met behulp van zijn dertig zogenaamde kriten, plaatselijke afdelingen, had gehouden, bleek dat in een aantal gemeenten al bepalingen van dit soort geldig waren.

"22 gemeenten stellen baanvegers aan. Door 17 gemeenten is het sluiten der bruggen verordend. Henneradeel doet dit al bij een ijsdikte van 15 millimeter. Veertien dorpen hebben een reglement voor aanstelling, ontslag en bezoldiging van baanvegers en in 17 gemeenten moeten baanvegers een onderscheidingsteken dragen, maar de instructie voor baanvegers is geheel nieuw."⁴

Ron Couwenhoven

Volgende keer: Baanvegers-instructies in Friesland, het baanvegersreglement van Leeuwarden en de enquête onder Noord-Hollandse ijsclubs, dd 1902

Bronnen:

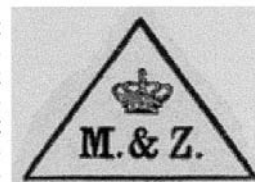
1. Cultuurhistorisch magazine *De Zaende* 1948, pag. 18-24 - P. Boersma
2. Gedenkschrift van den Frieschen IJsbond 1886-1936, pag. 12 - J.H. Rijpkema
3. *Nederlandsch Handboek voor IJsport* 1887, pag. 143 - S.H. Hylkema (1887)
4. Archief Gewest NH/Utrecht. *Ontwerp Provinciale Verordening IJsbanen op Openbare Vaarwaters in Friesland*, pag. 13-16

Met Mortier op de slee

Arie van der Werf speelde een drietal interessante briefkaarten aan ons door. De eerste twee zijn in 1912 en 1913 verzonden door de firma Mortier & Zonen uit Gorkum. Deze ijzerwarenzaak zal in ieder geval wel sleden hebben verkocht, zoals valt af te lezen aan hun (gestempelde?) beeldmerken. Aangezien de tekst op de achterzijde van de kaarten betrekking heeft op trapbalusters en torpedonaven, hebben we deze hier niet afgedrukt. Anrie Broere vermeldt Mortier & Zn op pagina 50 van zijn standaardwerkje uit 1988 als schaatsenmaker. Klopt dit of sloeg deze firma als wederverkoper de eigen naam in het schaatsijsjer?

Op de achterzijde van de briefkaart staat het fraaie logo van Mortier: de initialen met kroontje in een driehoek. Is iemand dat toevallig ook op schaatsen tegengekomen?

Schaatsen! van Timmerman?

De derde briefkaart is afkomstig van de firma A. Timmerman Cz uit Zierikzee en is verstuurd op 9 januari 1936 aan Keverling & Co. uit Joure. We worden door de illustratie op de voorzijde (cliché Schnabel staat er in kleine lettertjes bij) opnieuw op het verkeerde been gezet. Dit keer betrof de corres-

pondentie ... melkkranen. Toch zal ijzerwarenhandel Timmerman de Zierikzeese Zeeuwen heus wel van schaatsen hebben voorzien. Wie weet hier meevan?

Oproep

Willen lezers die in het bezit zijn van soortgelijke briefkaarten, rekeningen of enveloppen hiervan een fotokopie maken en deze opsturen aan de redactie?

Verzameldisk

Begin november is er een verzameldisk verschenen op CD Rom. Dit programma is onder andere geschikt voor het in kaart brengen van allerlei verzamelingen, dus ook schaatsen. Er staan twee voorbeelden op van verzamelingen, zoals stripboeken en platen. Voor schaatsen ben ik een ontwerp aan het maken met een eenduidige benaming van de kolommen, zoals: Nr. Naam, Type, Maker/fabrikant, Herkomst, Periode, Code en bv. Waarde. Het ontwerp zal als Poolsterproductie verschijnen. In het programma bestaat ook de mogelijkheid, om plaatjes (merktekens) of foto's (schaatsen) te plaatsen.

SYSTEEMEISEN: IBM Compatible PC, Windows 95 (of hoger) en Windows NT 4.0, Grafische kaart minimaal 800*600, 16 bit color (Hi color), Double speed CD-ROM, Sound Blaster compatibele geluidskaart. Minimaal 30 MB vrije harddisk ruimte.

De CD Rom is te verkrijgen bij het Verzamelplatform, Veendam. Prijs f 75,00. Inclusief porto f 84,95. Catalogusnummer: 7860003; ISBN: 90-76725-02-0
Bart van de Peppel

Miskleun in de IJ-hallen

Half oktober kreeg ik het verzoek van dhr. G. Postma van het Verzamelplatform om een gratis stand in te richten voor de verzamelbeurs op 23 oktober in de IJ-hallen in Amsterdam. Mijn gedachten gingen meteen uit naar Klaas Bording met zijn 'Bording'-verzameling. Klaas voelde er wel voor en na enige telefoontjes kwam ik bij Ad Huipen terecht, die de Poolster op die dag wel wilde promoten.

Nadat ik de adressen van de beide heren doorgegeven had, ze beiden nog van enig promotiemateriaal had voorzien zag ik het gebeuren met vertrouwen tegemoet. Ten onrechte: zowel Klaas als Ad kregen van

Illustratie uit *Marijke in de winter* van Aukje Wiersma (zie blz. 36)

het Verzamelplatform niets wat leek op een toegangsbewijs. Na contact gezocht te hebben met het platform, kregen zij de bevestiging dat alles naar hun toegestuurd was. Echter Klaas en Ad zitten nu nog te wachten. Erg vervelend, want het kost

voorbereiding, werk en tijd. Een miskleun van het verzamelplatform, dat kun je wel zeggen.

Toch wil ik, Klaas en Ad langs deze weg bedanken voor hun inzet en genomen moeite, hopelijk volgend jaar beter.

Bart van de Peppel

Te gast bij Arctisch Weekend

De stichting SEOR organiseert elk jaar een driedaagse bijeenkomst voor liefhebbers van het Noord- en Zuidpoolgebied: hun 'Arctisch Weekend' in de jeugdherberg te Soest.

Op uitnodiging van de organisatie hebben Klaas Bording en ik daar een lezing verzorgd op zondag 14 november j.l. met als titel 'Veertien dagen gevangen op het ijs - 1849'. Na mijn inleiding over het ontstaan van de Zuiderzee en haar 'bevroeringsverschijnselen' door de eeuwen heen volgde een samenspraak tussen een 19e eeuwse botvisser en een 20e eeuwse onbenul op dat gebied, waarop Klaas afsloot met het eigenlijke verhaal over de Durgerdammer ijsschots-Bordings. Een prettige samenwerking vonden we zelf.

Na afloop kregen we erg veel respons: in een mum van tijd was ik twintig Poolsterfolders kwijt en de herdruk van het authentieke verhaal uit 1849 raakte zelfs uitverkocht.

We waren allebei erg onder de indruk van de grote perfectie in de organisatie daar in Soest. Een dubbel programma (kleine en grote zaal) met veel bijpraattijd tussen de onderdelen, goede geluidsapparatuur en veel behulpzame handen.

Niko Mulder

Maar ja, we wilden zo graag ...

Op 28 maart 1971 vond de geboorte plaats van de eerste internationale schaatsmarathon, gehouden op de Zweedse meren te Strömsund.

In het programma *Goal* van de onvergetelijke sportverslaggever Theo Koomen werd deze tocht aangekondigd 'voor de doorzetters'.

Het reisbureau Christoffel organiseerde de reis in samenwerking met Jeen van den Berg en andere prominente sportmensen. De tocht was door de Zweedse schaatsbond uitgeschreven als de Prinsloppet-Ströms-Vattudal. Het programma was verdeeld in een wedstrijd en toertochten over 25 en 50 km.

Het geheel werd een marathon zonder te slapen van zaterdagnacht 2.15 uur vanuit Schiphol tot maandagmorgen 4 uur weer terug op Schiphol.

Zondagmorgen om 5.15 uur kwamen we in Strömsund aan bij een temperatuur van

-12 graden. We werden gewaarschuwd tegen bevriezing van neus en oren. De sneeuw lag meters hoog opgeschoven om de landingsbaan vrij te houden. De douane keek behoorlijk verbaasd naar dat stel ongeregeld dat in Zweden kwam schaatsen.

De in totaal 93 mensen, waarvan ongeveer 75 % schaatsers, werden in twee bussen naar de startplaats Gårdsnas in het noorden van Zweden vervoerd.

Als enige Rotterdammer behoorde ik tot de inschrijvers voor de 50 km prestatietocht en ben blij dat meegemaakt te hebben.

Onderweg konden we ons verkleden in een schoollokaal te Strömsund. We kregen er een plastic zak met label mee voor de rest van onze kleren, die weer naar de finish werd gebracht. We werden ontvangen door drie Zweedse schone getooid met sjerpen, die door de schaatsers werden toegezongen met 'Vader Abraham had Zweedse schone'.

De Zweedse schone

Op weg naar de start slipte een van de twee bussen in de sneeuw, waardoor we een uur vertraging opliepen.

Aankomst bij de startplaats 10.30 uur. De start was om 11 uur zonder koffie of andere voorziening. Het ijs was 1.20 meter dik vol scheuren en ellende, dus er waren valpartijen volop. Resultaat: drie opnames in het ziekenhuis. Maar ja, we wilden zo graag ...

Langs het traject waren drie uitstekende verversingsposten - bij het inschrijfgeld inbegrepen - met motorlade voor eventuele uitvallers.

De meren imponeerden ons en de Zweden waren zeer sportief en moedigden ons aan met 'heja, heja'.

Bij aankomst werd je naam afgeroepen en kreeg je een mooie, grote bronzen medaille met de afbeelding van Prins Bertil. Het diploma werd ons later toegestuurd.

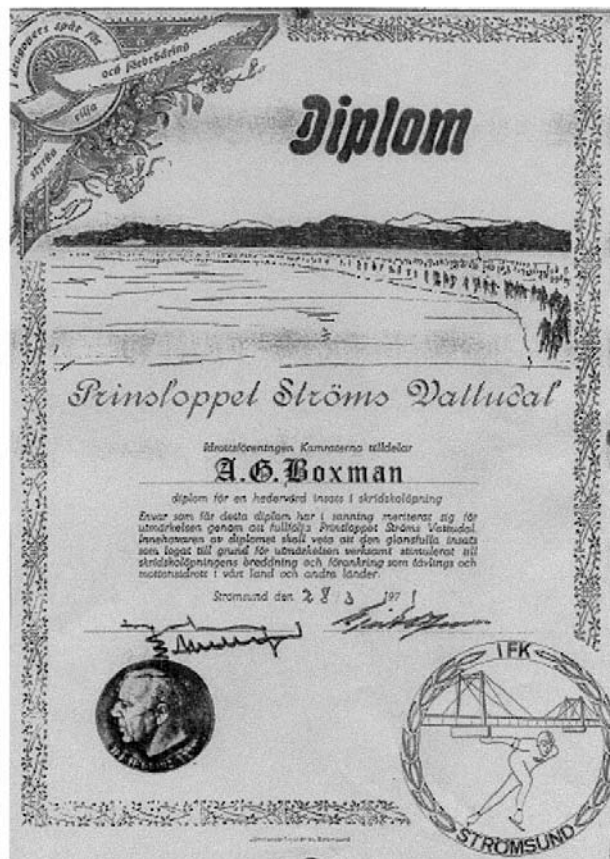
's Avonds met de prijsuitreiking bleek dat er bij de eerste vijftien wedstrijddrijders veertien Nederlanders genoteerd stonden. Uwe Sandler, een prima Zweedse langebaanschaatser, werd zesde¹. Winnaar van die wedstrijdtocht over 50 km werd de heer Jan Roelof Kruithof. Hij kreeg een zeer grote medaille ter waarde

van 2800 gulden met dezelfde afbeelding als de onze.

Al met al was het erg gezellig. Zo kreeg de burgemeester die de prijzen uitreikte van Jeen van den Berg een kruik jenever waar hij erg blij mee was.

A.G. Boxman, Rotterdam

¹ Opmerking redactie: volgens Jan Kleine in het Schaatsjaarboek 1971-72, p. 13 werd Sandler zelfs vierde.

Diploma voor een doorzetter van het eerste uur

Belgische schaatsenmakers (1)

Vandenbrande en Van Doren uit Malderen

Door een toeval - ik stak mijn hand op tijdens een veiling - heb ik onlangs een kavelkje schaatsenmakerscatalogi en prijslijsten kunnen bemachtigen. Het zat allemaal in een door roestvlekken aangevreten mapje waarop met sierlijke letters *Patins* (Frans voor schaatsen) is geschreven. Op het eerste gezicht leek het een ratjetoe: documentatie over schaatsen en rolschaatsen van o.a. J.P. Becker, Gloria en Hudora met nog wat losbladig spul. Bij nader inzien zag ik de samenhang: elk afzonderlijk document bleek bestemd voor Belgische wederverkopers!

Het meest opvallend is een enkel velletje flinterdun papier, dat waarschijnlijk is bedrukt met behulp van een techniek waarmee bouwkundige tekeningen werden gereproduceerd (zie kopie op blz. 33). Bovenaan staat in zwarte inkt een stempel met de naam en adresgegevens van ene Jac. Peres & Fils, daaronder twee schetsen van schaatsen, model A en B. Dan volgt de Franstalige tekst, hier in vertaling:

Wij willen u er aan herinneren dat de firma Vandenbrande en Van Doren te Malderen nog altijd schaatsen fabriceert met gelakt hout, zoals vorig jaar geleverd.

Bovendien hebben wij een nieuw luxe model (B) ontworpen, verbeterd zodat het beter aansluit bij de voet en voorzien van steviger garnituur.

Wij houden ons geheel tot uw beschikking om u de huidige voorwaarden toe te sturen en om u stalen te doen toekomen.

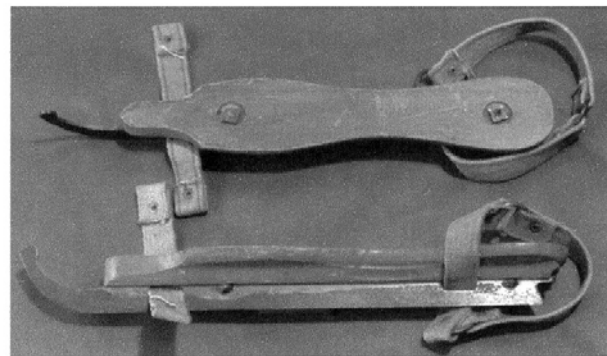
Onze schaatsen zijn volledig uitgerust met leren riemen en band.

Het spreekt allemaal voor zich: de firma Vandenbrande en Van Doren uit Malderen - iets ten zuidwesten van Antwerpen - bevelen zich (opnieuw) aan als schaatsenmakers bij een van hun vaste afnemers, de Brusselse wederverkoper Jac. Peres en zonen. Ze vestigen de aandacht op hun nieuwe luxe model met uitgewerkt voetblad. Helaas ontbreekt een begeleidend schrijven met een datumaanduiding, maar we weten inmiddels - dat dit

vouwblad van voor 1922 moet zijn (zie blz. 34).

Op de schetsen zijn de riemgaten helaas niet goed zichtbaar. Zoals bekend bevinden die zich bij alle (?) getraceerde belgen in de ijzers (zie foto) en niet in de voetstapels, zoals gebruikelijk bij fabrikanten uit andere landen.

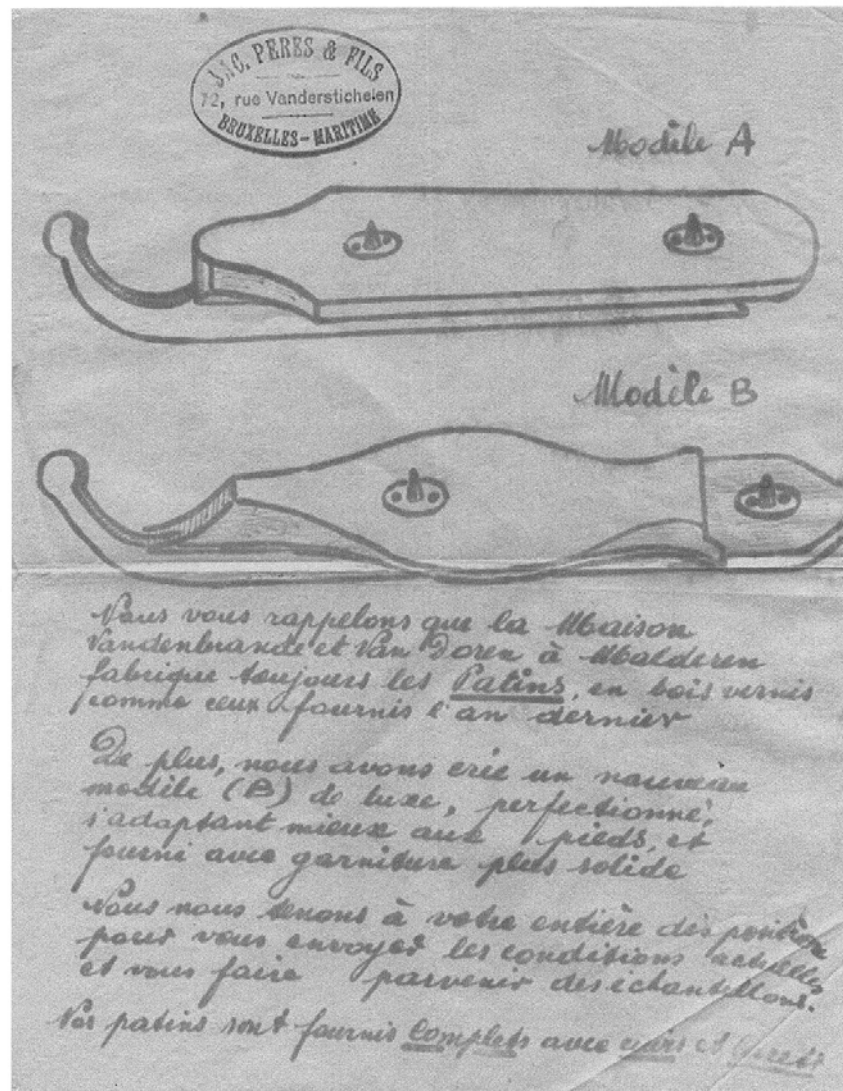
De modellen uit Malderen komen overeen met

Belgische schaatsen van Bart van de Peppel

de twee onderste schaatsen op de Belgische pagina in *Op Bevroren Water* van René Diekstra, maar kijken af van de schaatsen uit de collectie van Bart van de Peppel met hun vioolvormige maar niet uitgewerkte voetblad. Wordt vervolgd dus.

Niko Mulder

Brochure van de firma Vandenberghe en Van Doren uit Malderen; vóór 1922 - Collectie Mulder

Twee 'stomme Ollanders' in Malderen

Op het spoor gezet door Niko dat er Belgische schaatsen gemaakt zouden zijn in het plaatsje Malderen, en twee weken later een telefoontje 'Ben je al in Malderen geweest?' (nee dus) belde ik enthousiasteling Simon Verschueren uit Veldhoven of hij zin had eens mee te gaan naar België op zoek naar de missing link.

Dinsdag 23 november reden wij het plaatsje Malderen binnen. Een gat met zo'n 2300 inwoners. We gaven onszelf nog geen twee procent kans van slagen. Ik had voor mezelf uitgemaakt dat we de meeste kans zouden maken bij een VVV, was er niet. Bij een bejaardentehuis, was er niet. Bij een antiquair, was er niet. Bij een ijzerwinkel, was er wel!

Toen we de winkel binnen waren bleef de eigenaar in de deuropening van zijn kantoorje staan, uiteindelijk waren we vreemden voor hem. Toen we ons bekend maakten en zeiden dat we schaatsverzamelaars uit Nederland waren en hem vroegen of hij wist of er in Malderen schaatsenmakers waren geweest met de namen Vandenberghe en Van Doren, keek hij ons aan van: 'Stomme ollanders, staan jullie de kluit te besodemieteren?' Met andere woorden: hij keek of hij water zag branden. Het was een poosje stil, toen zei hij ja, die heb ik hier op deze plaats nog gemaakt. Toen was het onze beurt om stom te kijken. De eerste de beste die we aanspraken was meteen raak!

De zaak dateert van ongeveer 1880. De oprichters Van Den Brande en Van Doren gingen in 1922 uit elkaar. De moeder van de huidige eigenaar Emiel de Boeck was een Van Den Brande, vandaar dat de zaak nog in handen is van de familie van een van de oprichters. Hij wist niet of Van

Doren nog iets in schaatsen heeft gedaan. De 61-jarige Emiel nam ons mee naar achteren en liet de werkplaats zien, zo'n 7 bij 10 meter waar de houtwaren (schaven, werkbanken, houten hamers, spanzagen, enz.) en de schaatsen gemaakt werden. Uit die periode stond er alleen nog een oude houten werkbank en een schuurmachine. De rest was jaren geleden verkocht. De houtjes werden in Malderen gemaakt en de montage en distributie gebeurde daar ook. Het waren geen grote hoeveelheden, vertelde hij, maar net als in Friesland: als het winterde konden ze de vraag niet aan. De catalogus³ die we van hem mee kregen (er staan maar twee soorten schaatsen in) is in twee talen, want er werd ook 'geëxporteerd' naar Wallonië. De ijzers werden kant en klaar geleverd door het Belgische bedrijf N.V. Meco S.A. Deze fabriek schijnt nog te bestaan en is gespecialiseerd in sloten.

Ik gaf hem uit dank een boek van mij, waarin ik schrijf dat de kwaliteit van de schaatsen bestond uit sinaasappelkistjes-hout en bandijzer. Dit vond hij niet echt leuk. Toch kreeg Simon een paar belgen met uitgewerkt voetblad (hun luxe model) en een catalogus. Ik was blij met een doosje schroeven en moeren, want ze zijn duidelijk afwijkend van de Friese en ik kreeg ook een catalogus (zijn op een na laatste). Het band is niet zoals ik dacht een restant legercanvas, maar 'gewoon vlasband' en wordt nog steeds aan de meter verkocht.

De laatste partij schaatsen ging in 1960 de deur uit. Hielden toen ongeveer ook in Nederland veel schaatsenmakers het niet voor gezien?

Al met al voor ons en voor de wetenschap een geslaagde dag!

René Diekstra

¹ In het documentje van Niko wordt Vandenberghe aan elkaar geschreven. Op het omslag van de catalogus uit de vijftiger jaren staat de naam los van elkaar, dus: Van Den Brande

² Onderling spraken Emiel en Paula (zijn vrouw) niet over schaatsen, maar over schavendijnen

³ Deze catalogus uit de vijftiger jaren van de firma De Boeck - Van Den Brande moet niet worden verward met de oudere enkelbladige brochure die hun voorgangers, de firma Van Den Brande en Van Doren, hebben uitgegeven.

Vraag en aanbod

Gevraagd

Bart van de Peppel zoekt schaatsen en schaatsetiketten van de schaatsenfabriek Fa. Gebr. Ratsma te Akkrum. Op het glij-ijzer moet staan:

DE FRIESCHE SCHAATS AKKRUM

Tel. 0318 416489. E-mail bwvdpeppel@freeler.nl

Ruilen

Wie is er geïnteresseerd in:

- *Op het IJs* (1848) met tekeningen van Alexander Verhuell. Eerste druk, zonder originele omslag; winkelwaarde ca. f 100
- Brochure van Hudora; Franstalig; 16 pagina's, vooroorlogs
- *De Schaatssport in Friesland* (1948; 115 blz.) van J.P. Wiersma met hoofdstukken over o.a. de Elfstedentocht en Friese schaatsenmakers, die er ook in adverteren. Winkelwaarde ca. f 150

Ik wil graag ruilen tegen schaatsenmakersbrochures, etiketten, oude prenten of prentbriefkaarten, bijzondere boekjes of documentatie, enz.

Niko Mulder, tel. 0320-251663. E-mail ysvogel@compuserve.com

Ter informatie: het plaatsen van een advertentie zoals hierboven is voor abonnees op *Kouwe Drukke* helemaal gratis.

Poolsterproducties

Er staan twee interessante nieuwelingen op de lijst. Het onderzoek van Frits Locher en Wiebe Blauw naar de Duitse schaatsenmakers is afgerond. Resultaat: een geheel herziene uitgave met o.a. meer dan 60 getekende fabrieksmerken. Verder een herdruk van de catalogus van Nooitgedagt, ca. 1920 uit de verzameling van Jaap Havekotte.

Vanwege tijdgebrek wordt de luxe editie van *Kouwe Drukke* (voorlopig?) niet in productie gebracht.

Nr	Reproductie	Prijs	Besteladres
1	Hoekstra kleurencatalogus, vooroorlogs, 36 blz.	f 23,20	Mulder
2	Videoband Albert de Vries	f 27,50	Peppel
3	Collectie Noorse schaatsmusea, 1920, 20 blz. z/w	f 10,00	Mulder
4	Schaatsenmakers Remscheid en omgeving, centrum v.d. Duitse schaatsindustrie, ca. 1750-1975 door W. Blauw en G.W. Locher. 44 blz. z/w	f 12,50	Locher
5	Nooitgedagt kleurencatalogus, ca. 1920, 24 blz.	f 15,00	Mulder

Besteladres Mulder: overmaken op giro 1047338 t.n.v. Niko Mulder, Lelystad.

Besteladres Peppel: contact op te nemen met Bart van de Peppel, tel. 0318-416489.

Besteladres Locher: storten op ABN-AMRO 601228855 t.n.v. G.W. Locher, Hengelo.

Boek en zopie

Hedman Bijlsma - *'Yn streken'* met als ondertitel: *Tachtig jaar Bond van IJclubs in twee eeuwen Friese schaatssport*.

Het boek bevat niet alleen de geschiedenis van wat tegenwoordig het Gewest Friesland van de KNSB is, maar beschrijft ook bijna alle facetten van het schaatsen in Friesland vanaf 1800. Het boek is zeer goed gedocumenteerd en telt 288 pagina's in groot formaat. Prijs f 49,50.

Kan worden besteld via de boekhandel (ISBN 90 5194 200 1) of rechtstreeks bij Uitgeverij Van Wijnen, Postbus 172, 8800 AD in Franeker. Tel. 0517-394588.

Max Dohle en Ben van der Burg - *Glad en wijd ligt het ijs*

De mooiste schaatsgedichten uit de Nederlandse en Friese literatuur. Na twee bundels ijsverhalen heeft Dohle in samenwerking met neerlandicus en oud-schaatser Van der Burg nu ernstige, romantische en nostalgische gedichten opgespeurd, zowel oud als modern, gegroepeerd in een aantal thema's. Paperback, 80 blz. Prijs f 24,90. ISBN 90 351 2129 5. Uitgeverij Bert Bakker.

Hedman Bijlsma e.a. - *Schaatsseizoen '98-'99*

448 pagina's terugblikken op titels en vooral tijden zoals we dat gewend zijn. Jammer dat het hoofdstuk 'Paspoort' met informatie over rijders en rijdsters niet voor alle besproken schaatsers volledig is bijgewerkt deze keer.

Te bestellen door f 42,50 over te maken op 341405 t.n.v. Stichting Schaatsseizoen te Assen.

Aukje Wiersma - *Marijke in de winter* (zie illustratie bij Koek-en-zopie op blz. 29)

Poolsterverzamelaarster Aukje Wiersma, die tijdens de bijeenkomst in Lelystad haar houtskooltekeningen van schaatsers aan ons presenteerde, ontpopt zich als schrijfster/tekenares van een kinderboekje. Ze heeft het verhaal drie jaar geleden geschreven en sindsdien vele malen voorgelezen aan kinderen. Op veler verzoek heeft ze het in eigen beheer uitgegeven. Er zijn 200 exemplaren van gedrukt. Zelf zegt ze erover: 'Het is wel vreemd nu het een echt boekje is, net of het niet meer van mij is. Mijn dochter vind het machtig'.

35 blz. Prijs f 9,50 (incl. verzendkosten). Over te maken op bankrekeningnummer 296327999 t.n.v. Aukje Wiersma, Eskesstraat 81, Kollum o.v.v. 'Marijke'.

Postzegel Elfstedentocht in serie *Hoogtepunten 20e eeuw*

PTT Post heeft de Elfstedentocht gekozen als een van de 10 hoogtepunten van de afgelopen eeuw en ondergebracht op een vel postzegels. f 8,- per vel.

Ook tussen de decemberzegels zit een afbeelding van een schaatsend kind, maar ze is duidelijk te jong voor de Friese monstertocht.

Annie Broere - *Dichter bij het IJs*

Annie's afscheidscadeau voor zijn collega's is ook voor ons te bestellen. Vijftien gulden is geen geld voor 35 pagina's met prachtige illustraties bij de geselecteerde versjes en gedichten. Porto- en verzendkosten komen daar nog bij. Telefoonnummer Annie Broere: 0316-223081

Schaatsen 2000

het magazine waaraan o.a. Huub Snoep en Ron Couwenhoven hun medewerking verlenen kost dit jaar f 12,50. Met het zeer gedegen vergelijkend onderzoek naar klapschaatsen kan je dat zo weer terugverdienen!

Leg er eens aan - exposities

Tweede **Schaats en Winter-expositie** van **Arie van der Werf** uit Enkhuizen. In combinatie met Arie's schaatsen zijn er foto's (uitvergroot tot 40 x 60 cm) van scènes uit strenge winters ten toon gesteld. Nog tot en met 27 januari 2000 te bezichtigen tijdens kantooruren op werkdagen op het Gemeentehuis te Enkhuizen, Breedstraat 51.

Boek & Zopie; boeken en schaatsen uit een particuliere collectie is de titel van de tentoonstelling van **Anrie Broere** in de Koninklijke Bibliotheek, Prins Willem-Alexanderhof 5 in Den Haag (vlak bij het Centraal Station). Maar liefst 180 boeken, aangevuld met prenten en schaatsen zijn te bekijken van 13 december 1999 t/m 18 februari 2000 op werkdagen van 9 tot 17 uur. De KB is op 24 en 31 december vanaf 15 uur gesloten. De tentoonstellingscatalogus kost circa 20 gulden.

Teun Wanink exposeert een deel van zijn collectie deze winter in de Oudheidkamer van het Gemeentehuis aan de Schagerweg 97 in zijn woonplaats Schagerbrug. Het is te zien van 22 december 1999 t/m 27 februari 2000. De Oudheidkamer is alleen op woensdagmiddag en 's zondags geopend.

60 jaar Elfmerentocht

Op 13 januari 2000 is het precies 60 jaar geleden dat de eerste Elfmerentocht plaatsvond. Sindsdien is deze toertocht over ongeveer 100 km twaalf maal georganiseerd, met als start en finishplaats Sneek. Aanvankelijk was aan deze tocht ook een wedstrijd, met start en finish in Langweer, verbonden maar dat is na 1963 niet meer mogelijk wegens de drukke scheepvaart in het Prinses Margrietkanaal.

De Elfmerentocht is dikwijls zwaar vanwege de harde wind en barre ijskwaliteit op de grote Friese meren. Vaak wordt deze tocht gezien als de voorloper en "baanbreker" van de Elfstedentocht.

Reden voor de stichting "De Fryske Winter" om een expositie te organiseren in de "Ilseal" van het Scheepvaart Museum te Sneek. Daar zullen dan medailles, stempekaarten en andere wetenswaardigheden te zien zijn, maar ook b.v. de "Zilveren Zwaan van Langweer" de Eerste Prijs van de wedstrijd op 23 december 1946 gewonnen door de bekende, inmiddels overleden, Anton Verhoeven uit Dussen. De expositie duurt van 13 januari 2000 tot medio juli 2000. Hartelijk welkom, het ijs en het weder is dienende! Wiebe Wijnja, voorzitter stichting museum "De Fryske Winter".

René Diekstra verlegt zijn grenzen

Van 22 februari t/m 18 maart exposeert René Diekstra in het HAUS DER NIEDERLANDE, Alter Steinweg 6/7 in Münster (Duitsland). Openingstijden: maandag t/m zaterdag van 10 tot 17 uur.

In dezelfde periode wordt in het februari-nummer van het grootste verzamelblad van Duitsland *Trödler und Sammeln* aandacht besteed aan zijn verzameling.

Bericht van overlijden.

Wij ontvingen het droeve bericht van het overlijden van de heer C.P.Th Beckers. De heer Beckers was nog niet zo lang lid van onze verzamelkring 'De Poolster'. Op onze voorjaarsbijeenkomst van dit jaar hebben wij kennis met hem gemaakt. Hij was een enthousiast schaatser en was nog niet zo lang bezig met het verzamelen van schaatsen. Jammer dat hij zo kort lid van onze kring is geweest. Cor Beckers was meer dan een halve eeuw in de weer voor de IJssclub Eindhoven. In 1970 was hij betrokken bij de opening van de kunstijsbaan en de organisatie van de eerste (?) marathonwedstrijd op kunstijs: de Lichtstadtrofee. Daarnaast bekleedde hij tal van bestuursfuncties in het schaatswereldje. Wij willen onze oprechte deelneming betuigen aan mw. Beckers-Lambert en de nabestaanden.

De Elfstedentocht in de hete herfst van 1999

Zestien september zou de grote dag zijn, waarop mijn collega's me met een reuzenzaai in het diepe zouden smijten. Het diepe van het zalig nietsdoen oftewel de F.P.U. (Flexibel Pensioen en Uittreden). Na 30 jaar hoefden ze niet meer te luisteren naar mijn geleuter over de Elfstedentocht en andere schaatsverhalen; ze zouden al hun frustraties hierover op die ene dag kunnen afreageren ... Nou, dat hebben ze gedaan ook! Ze hadden zelfs, achter mijn rug om, mijn vrouw en kinderen in het complot betrokken. Dat zij dat hebben gedaan, neem ik ze niet kwalijk, maar dat mijn vrouw en kinderen hand- en spandiensten verleend hebben ...

Op de bewuste dag moest ik 's morgens om te beginnen op door mijn dochter gehuurde skeelers een uur lang rondjes draaien op het parkeerterrein van het Gelredôme. Dolgedraaid mocht ik vervolgens bij Gods gratie nog een paar broodjes nuttigen voor de volgende ronde. Om half drie moesten we ons melden bij de ingang van de school. Daar stonden mijn trouwe schaatsen klaar en moest ik de hele

school doorklunen. Dat klunen was het ergste niet, maar in elke 'stad' moest ik een opdracht uitvoeren, sadistisch bedacht door mijn collega's. Na 30 jaar kenden ze mijn zwakke punten en die hebben ze dan ook dankbaar uitgebuit. Ze hadden zelfs een drietal oud-leerlingen ingeschakeld, die me likkebaardend opwachten en hoopten dat ik in hun wak zou schaatsen met hun verraderlijke vragen. Ik zal niet alle opdrachten beschrijven die ik moest uitvoeren, maar eieren koken op een inductiekookplaat, vragen beantwoorden over lastige Franse en Duitse woordjes, computerhandelingen verrichten en mijn mening geven over de actiegroep 'Hak een Wak' waren er enkele van. Eén onderdeel ging mij goed af: koffie zetten in de keuken van de assistentes. Maar dat kwam omdat ik dit al ettelijke malen gedaan had op zaterdagmorgen bij de bijeenkomsten van De Poolster! Uiteindelijk heb ik deze Elfstedentocht toch binnen de gestelde tijd - 1 uur - redelijk volbracht. Maar de F van F.P.U. moest ik wel vervangen door een G: Gebroken met Pensioen en Uittreden ...

Anrie Broere

Van de redactie

Kouwe Drukke is een uitgave van 'De Poolster', verzamelkring van winterse objecten, en verschijnt drie maal per jaar.

Abonnement f 40,- per jaar inclusief verzendkosten en de omslagkosten van de jaarlijkse bijeenkomst.

Misdrukken, bezorgfouten of iets dergelijks zo snel mogelijk doorbellen a.u.b. naar Bart van de Peppel, 0318-416489.

Redactie-adres:

Niko Mulder
Schoener 48-01
8243 XT LELYSTAD
tel. 0320-251663
e-mail: ysvogel@compuserve.com

Leden redactie:

Annie Broere, tel. 0316-223081
Bart van de Peppel, tel. 0318-416489
Nico Pieterman, tel. 0180-513743
Tom Streng, tel. 0348-563100

Voorzitter De Poolster:

Matthy van Klaveren
tel. 0251-241492
icu12191@euronet.nl

Secretaris:

Huib Snoep
tel. 023-5613848
snoos@xs4all.nl
fax: 023-5572340

Penningmeester/Ledenadm.:

Bart van de Peppel
tel. 0318-416489
bwvdpeppel@freeler.nl

Lid:

Wiebe Blauw
tel. 071-5175873
w.blauw@planet.nl

Abonnement

Verzamelaars of geïnteresseerden die zich willen aansluiten worden verzocht f 40,- over te maken op gironummer **7753528**

t.n.v. B.W. v.d. Peppel - inz. Poolster
Marijkelaan 7
6721 GN BENNEKOM

Vermeld vooral - inz. Poolster - achter B.W. v.d. Peppel!

Kopij

Voor het aprilnummer van *Kouwe Drukke*, dat vlak voor Koningsinnedag zal verschijnen, moet de kopij

uiterlijk vrijdag 17 maart 2000

binnen zijn op het redactie-adres. Handgeschreven, getypt, op diskette of per e-mail, het is ons om het even. Kleine berichtjes kunnen ook worden doorgebeld, maar a.u.b. niet op het allerlaatste moment.

Inhoud aprilnummer (onder voorbehoud)

De ontwikkeling van de skeeler
Herinneringen aan Elfstedentochten
Patent ontwerp (3)

De patin angevin, een bijzondere (Franse?) schaats

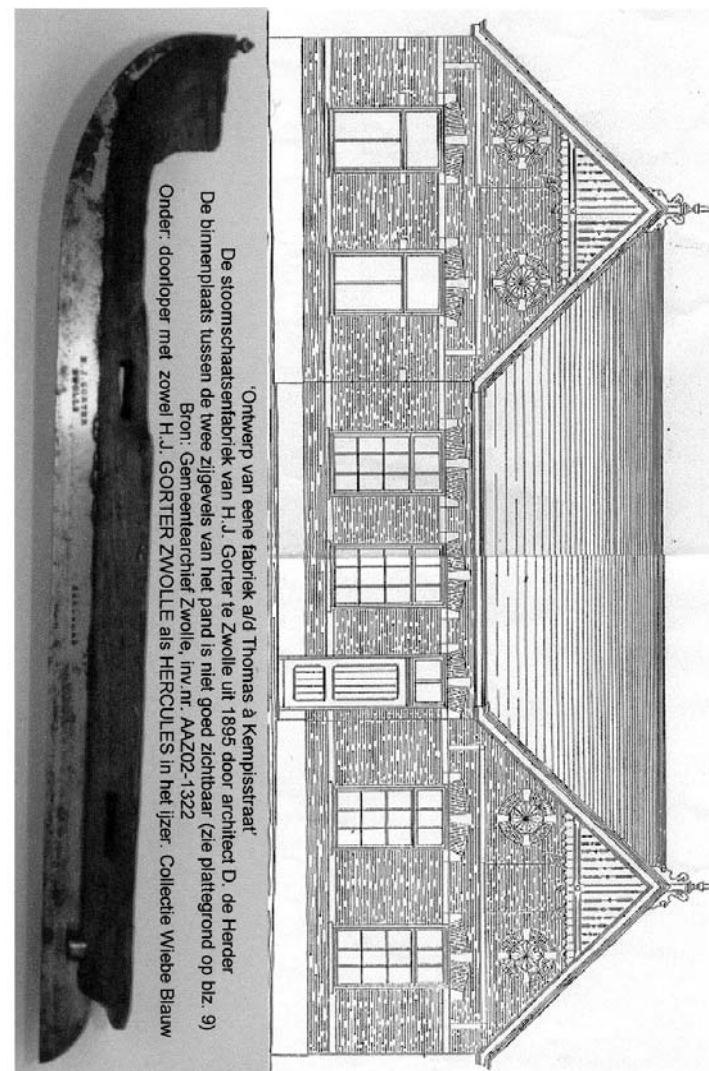
Co Lassche (2) - de Amstelveense periode

Baanvegerij (4)

In het teken van de slang - een mysterieuze schaatsenmaker

Het Krabbelbaantje (2)

De inhoud van artikelen in *Kouwe Drukke* mag zonder schriftelijke toestemming van de auteurs niet worden gebruikt voor andere publicaties.

Ontwerp van een fabriek a/d Thomas à Kempisstraat
De stoomschaatsenfabriek van H. J. Gorter te Zwolle uit 1895 door architect D. de Herder
De binnenplaats tussen de twee zijgevels van het pand is niet goed zichtbaar (zie plattegrond op blz. 9)
Bron: Gemeentearchief Zwolle, inv.nr. AAZ02-1322
Onder: doorloper met zowel H. J. GORTER ZWOLLE als HERCULES in het ijzer. Collectie Wiebe Blauw

Behoort bij ISSN 1572-4476

Digitale reprint Kouwe Drukke nr 7, 3^e jaargang december 1999

Uitgave van de St. "De Poolster"

B.W. van de Peppel, Marijkelaan 7, 6721 GN Bennekom.

Tel. 0318 416489, e-mail: b.w.vd.peppel@hccnet.nl